

A 31. HADOSZTÁLY SZEREPE A KOMARNOI ÜTKÖZETBEN ÉS AZ AZUTÁN BEKÖVETKE- ZETT VISSZAVONULÁSNÁL.

(1914 szeptember 8—14.)

„Mikolajow elesett. A hídfő védősége a Drohobic—Sambor-i úton özönlik vissza, a legközelebb elszállásolt csapatokat és a hadosztály-lovasságot azonnal elibe küldeni és ha kell, a legerősebb eszközökkel azt megállítani, gyülekeztetni és a kötélkeket rendezni.“

Még távolról sem volt a szerb harcterről jövő hadosztályom együtt *Samborban*, midőn 1914 szeptember 6-án déltájban vettem a IV. hadtestnek emlékezetből citált e parancsát. Tüstént a Dnyeszter-átjárókhoz gyalogságot és lovasságot küldök — *Bilaki* és *Czajkovicé* között — és a Dnyeszter mentén lovasságom sűrű őrzáratait szervezem meg.

Kacsa! — Tán pár embert állítanak meg kiküldött csapataim, „visszaözönlésnek“ nyomát sem látják!

Még aznap elrendelik — nézetem szerint nagyon elhamarkodva — előnyomulásomat a 31. hadosztállyal, midőn csapataim nagy része még a Kárpátoktól délre, szörnyű lassúsággal utazik idefelé!

„Előnyomulás Rudkira, mely közben oly módon gyülekezik a hadosztály, hogy a később érkező csapatok utána tolatnak!“

Csapataim *Samborban* lévő része 7-én délben viharzó lelkesedéssel vonul el mellettem és megkezdik biztosított menetben az előnyomulást *Rudkira* (32., 69., B. H. 3. s a 10. ágyúszred).

2 óraker délután utánuk indulok, miután a később megérkező továbbirányítása végett mindent elintéztem. Óriás porfelleg áll mind vastagabb gomolyokban az út fölött. Az oszlopok megrekednek, a csapatok nem tudnak haladni, mert ameddig a szem ellát, hosszú sorban koci koci után jön szembe. Közöttük ezer és ezer ember, öreg férfiak, nők és gyermekek batyuval és csomagokkal hátukon, s kezükben legértékesebb holmijuk. Elvénuult, fehér szakállas zsidók hosszú káftánban, totyogó léptekkel tipegnek, tekintetük komor, mint a

Jégzivatar föllege, rívó, jajgató gyerekeket vezetnek, súlyosan megrakott asszonyok sietnek alig haladva az úton nyugat felé; összekuszált, fölbomlott hajuk mutatja, hogy már napok óta kétségbeesetten menekülnek; a háború réme korbácsolja holtra fáradt testüket és maguk sem tudják hová mennek. Futnak, futnak cél és remény nélkül. Rettenetes, szívet facsaró látvány e menekülés. A nyomor szörnye mindegyikkel karöltve jár s vigyorogva halálra kínozza őket. Elegáns hölgyek, 10—12-en egy-egy szénásszekéren összezsúfolva, balsorsukba beletörődve, midőn a férfiak szalonöltözetben, fájós lábakkal bicognak, az automobiloktól megvadult lovakat nem bírják tartani s a koci recsegve az útszél árkába borul, ők egykedvűen kelnek föl s cigarettára gyujtanak! Nincs mit veszíteniök, úgyis mindent elvesztettek; kastélyok, falvak kirabolva, elhamvadtak, földönfutókká lettek.

A szomorú sereg fejét lógatva hallag tovább, a szitok és panasz elnémult ajkukon, csak elvétve hallani női rikácsolást, az is csak urát szidja, ki elvesztett valamit még abból a kevésből is, amit nagy nehezen megmentettek.

Mily ellentét: az én csapataim énekelve menetelnek; pedig ezek a halálba indulnak, amazok fejüket lógatva, sírva az életbe igyekeznek.

Énekelnek s nevetős arccal integetnek nekem.

Rudki felé tarka zúrzavara az elakadt csapatvonatoknak, menetelő katonaságnak. Jajgató menekülők mind nagyobb tömegben, tolongva sietnek a sűrű porfellekben. Sok beteg katona hever az út szélén. Igaz! délután van, itt a malária órája; sok, igen sok 69-eseim közül magas lázban összeesve félrebeszél, fogait csikorgattatja az örült láz. Szerbiából hozott szomorú emlék. Bosnyákok, 32-esek fekszenek izzón piros arccal, üveges szemekkel. Szegény vitézeim!

8-án délelőtt *Chlopy-Komarnora* menetelünk; ott, a *Wereszyca* hídjától nyugatra, több csoportban táboroz hadosztályom, melyből már csak a 44. gyalogezred hiányzik.

Hosszú pihenőm volt, míg elővéden, *Le Beau* tábornok a 32. gyalogezreddel s két üteggel a 10. ágyúezredből, elfoglalja a *Wereszycától* és *Komarnótól* keletre lévő enyhe, alacsony terephullámot és magát beásva, biztosítja pihenőnket. Hadosztálylovasságom keletre és délkeletre földerít.

Délelőtt 9 órától kezdve erős ágyúörgést hallok *Grodek* és *Mikolajów* irányából, délkelet felé a srappnel-felhőcskéket is jól látom. A hadtest a helyzetről, mint rendszeren, nem tájékoztatott s így csak vakon a parancs szerint meneteltünk a hosszú pihenő helyére, melyet 11 óraker kezdtünk meg; ezalatt a tönkretett *Wereszyca*-hidakat tüzérségem részére hidász-

századommal és gyalogsággal, azaz az ezred műszaki csapataival kijavítottam. Arról is értesülök, hogy *Komarno* és *Nowa-Wies* között az 5. híd szintén le van rombolva, pedig úgy sejttem, hogy ez lesz hadosztályom előnyomulásának körlete. Megosztom a munkaerőt, hogy itt is legalább 2 hidat javíthasson ki.

Azt hiszem, hogy *Rumno* és *Horozanna-Wielka* lesz támadásom iránya.

Déltájban igen heves az orosz tüzéségi tűz. Az előttem tán 3 km-re lévő *Andryanó*wot s a közvetlen közelünkben lévő *Brzezniak* erdőt lövi.

Értesülésem szerint az előttem lévő erős ellenség balszárnyával *Horozanna-Wielka* támaszkodik és *Tatarynó*w—*Rumno* vonalában erős állásokban áll ezidő szerint.

Az oroszok egyes igen magas srapneljei fölöttünk robbannak, ezért megfelelő alakzatot kell a pihenőre fölvennünk; azt hiszem azonban, hogy nem nekünk, hanem a chlopyi kastélynak szólnak.

Egy kis pajta mellett, egy vén vadkörtefa alatt ülve vártam nagy türelmetlenséggel a hadtestnek parancsát.

12 óra 50 perckor kapom a 20. honvédhadosztály fölszólítását, hogy miután igen szorongatott helyzetben van, küldjek tüzéséget *Andryanó*won át *Tatarynó*w irányába.

Azonnal elrendelem, hogy a 10. ágyúezrednek három ütege ügetésben és vágóban előre hajtsa *Le Beau* tábornok csoportjához, kinek alá is rendelem; földadata erős tűzzel a 20. honvédhadosztályt támogatni. A parancs könnyen kirepült, de az első híd a rajta átvonult *Le Beau* csoportjának terhe alatt összeomlott, mellette meg olyan mocsaras a talaj, hogy gyalogos sem mehet át, hát még tüzéség. Azt hittem, hogy régen helyén van, midőn 1 óra 30 perckor d. u. jelentik, hogy legjobb esetben csak 3—4 óra múlva kelhet át a víz.

Közben az orosz lövegtűz mind hevesebb lesz, ahogy a német modja: „Lagen Schnellfeuer“, melynek erkölcsi hatása nagy; még ránk is benyomást tesz, pedig csakis a szórási kévé vége ér bennünket el.

Nehéz gomolyokban hempereg a vörös és barna füst; első benyomásom az, hogy az oroszoknak jelt adandó, fölgujtottak több kazlat! Tévedés! Orosz brizáncgránátok gyújtották föl *Andryanó*wot és az erdőt. Hamarosan az egész falu és környéke egy magasan lobogó lángtengerré válik.

Elővédem *Przedmiescietól* (lásd részletes térkép 1: 75000) *Ostrogra* vezető úttól keletre harcra fejlődve áll és *Le Beau* tábornok jelentését d. u. 2 óra 50 perckor veszem, hogy az ellenség *Rumnot* teljesen bevette, a mellette és előtte lévő

saját hadseregünkhöz tartozó csapatok megkezdték a visszavonulást. Támadjon-e ő tüstént?

Azt parancsolom, hogy csak velem együtt, egész erőmmel összehangzásban szabad támadnia, előbb nem; mert apránként eredmény nélkül fölmozsolódnánk. Amint a hadtesttől engedélyt kapok, s a 44-esek, kik csak ma érkeznek a szerb harctérről, itt lesznek, szándékom az ellenség *Horozanna Wk.*-nál levő szárnyát hadosztályom zömével megkerülni, az útközben található csapatokat magamhoz rántani és délről észak felé az ellenséget fölgöngyölíteni. Ez a pillanat, mikor ő — *Le Beau* — eltolódásomat erélyes támadással lesz hivatva leplezni és földni.

Nekem csak előnyös, ha az ellenség *Rumnonál* és attól északra a hadsereg közepét visszanyomja, mert annál hathatóssabb lesz és annál érzékenyebben fogja találni erélyes lökéssem balszárnyába.

Tőlem délre látom a 43. Landwehr-hadosztályt *Brzeziec*-től nyugatra *Nowa-Wies* felé támadásra tagozódni, de oly közel a sekély völgy — tán jobban mondanám, horpadás — fenekéhez, hogy az ellenségnek mindjárt észre kell vennie.

Iszonyatosan ingerel ez engem és bosszankodom fölötte, mert most biztosan el fogja árujni hadosztályomnak még meg sem kezdett és még nem is engedélyezett eltolását az átkaroláshoz.

A hadtesttől kérdésemre még nem jött válasz, hogy ilyenén támadásom nem ellenkezik-e az ő terveikkel?

Egyszóval nagyon ingerült és türelmetlen hangulatban vagyok, mert egy óriás eredmény könnyű lehetőségét látom oszladozni.

3 óra 30 perckor jön a hadtest parancsa: a 32. hadosztály *Huminiéc-Rumno* irányában támad; a 31. *Horozanna-Wielka* irányában eltolódva, az ellenséges balszárnyat karolja át. Kiadom körülbelül a következő parancsot: Támadás. *Le Beau*-csoport, három zászlóalj Mária Terézia és három üteg (10. ágyusezred) *Andryanówon* át, balszárnyával a 32. hadosztálylyal érintkezésben, *Horozanna-Wielka*tól északra. — *Felix*-csoport: 3 zászlóalj 69., három zászlóalj bosnyák, egy Mária Terézia és az egész fönmaradt tüzéség, melyet balra hozszantozásra fog fölállítani, tüstént *Brzeziec*en, *Nowa-Wiesen*, *Rybolówkán* át *Podzwierzyniecre* menetel, onnét irány *Horozanna-Wielka*. Főerejével *Koszarki* felől a *Horozanna-Wk.* kastélynak támad. A most éjjel érkező 44. gyalogezred tartalék az én kizárólagos rendelkezésemre az erdőben *Koszarki*-től délkeletre.

3 óra 40 perckor d. u. kiadom az elmenetelésre a paran-

csot. A támadás megindulására még külön rövid parancsom fog kimenni.

Isten nevében előre az első nagy csatámba az oroszok ellen. Mindnyájan érezzük, hogy ennek muszáj sikerülnie. Lovasokat küldtem vágatában a 43. Landwehr-hadosztályhoz, nehogy egy más irányú mozdulattal elárulja átkaroló támadásomat, azon parancsot küldve neki, hogy az egész hadosztály az én parancsnokságom alá lép és *Felix* jobbszárnyától délkeletre, az erdőben *Folw. Koszarkitól* is délkeletre a *Kozuszyn-patak* melletti vadászlak környékén, mint tartalékom, jobbra és előre biztosítva magát, várja további parancsaimat.

Ekkor jön a IV. hadtesttől a parancs, hogy *Tersztyánszky*, mint idősebb hadtestparancsnok, a hadseregcsoport — IV. és VII. hadtest — parancsnokságát átveszi. *Fail-Grisler* altábornagy mindazon csapatoknak, melyek a *Lowczy* — 297-től északra; *József* főherceg altábornagy mindazon csapatoknak, melyek attól délre állanak, a támadási készülség elérésekor veszik át vezetését és parancsnokságát. Ennélfogva rövid időre a *Le Beau*-csoport *Fail-Grisler* alá kerül. Az én parancsnokságom alá tartozik a 43. hadosztály és esetleg a *Mikolajówtól* északnyugatra lévő 38. honvédhadosztály (*Karg* altábornagy).

A tiszték lelkesen üdvözölnék és szeretett csapataim élén emelt hangulatban indulok 3 óra 45 perckor d. u. *Chlopytől* *Brzeziecen* át. Embereim vígak, ők is érzik, hogy tán életünk legnagyobb napja lesz a holnapi.

Brzeziec teljesen le van égve, még gyümölcsfái is, csak tyukok kotorásznak a hamuban s egy koromtól fekete disznó turkál háztól-házhoz cammogva. Egy füstölgő tanyában, még sziporkázó és égő gerendák között, két félig meztelen, gyönyörűsép 5—6 éves gyermekecske játszadozik és ártatlanul nevetgélnek s nem sejtik, hogy mily borzalmak történnek itt körülöttük. Ő reájuk az Isten vigyáz! Ők e percben a nagy elhamvadt falunak egyetlen lakói. Fájdalmas kép, melyet lelkemben elviszek. Két 69-es bakámmal fölvetetem őket s elviszszük addig, míg találunk valakit, akinek átadhassuk. A falun túl egy parasztféle ember áll, ő átveszi őket s azt ígéri, hogy elviszi a legközelebbi lakott faluba, hol majd gondjukat viselik.

A falut az oroszok igen ügyesen rendezték be védelemre, minden ház lőrésekkel, mellvédekkel és akadályokkal van ellátva. Itt egy új részletes parancsot adok ki, miután a hadtestparancsnok automobilon *Windisch-Graetz Lajost* utánam küldötte, hogy csak igazán a legerélyesebben hajtsuk végre a támadást, a körülményeket nem véve tekintetbe. Visszaüze-

nek neki, hogy legyen nyugodt, holnap igen nagy sikerünk lesz.

Parancsot küldök a 43. hadosztálynak, hogy egy dandárával a *Felix*-csoporttól jobbra (délre) lépcsőzetesen támadjon, *Horozanna—Wielka* keleti kijáratára vévén irányt balszárnyával; a többi 9 zászlóalja a 44. ezreddel együtt az én hadtesttartalékomat képezi *Fotw. Koszarkitól* délkeletre a vadászaknál és kizárólag én rendelkezem fölötte. Parancsom másolatát *Windsich—Graetz* elviszi a hadtestnek.

Ember tervez — Isten végez. — Kissé másképen lett, mint hittem. Azt hittem, hogy még aznap megkezdhetjük a döntő mozdulatot, de a kiindulási helyzetig még 12 kilométer menetünk volt, melyet a megkerülés kívánt meg; s ezt az átjárhatatlan mocsarak miatt egy oszlopban kellett megtennem, ami szintén igen sokkal meghosszabbította a menetet. Még a 43. hadosztály is ugyanarra az útra szorult és előttünk egyetlen használható hídon kellett átmenetelnie *Nowa—Wies*-nél, hogy az általam elrendelt kiindulási helyzetbe jusson. Így minden kissé késett.

Nagyon aggódtam, hogy az ellenség ezen oldalmenetet, melyet két hadosztály vitt egymás mögött véghez, nem messze visszaszoruló saját tűzvonalunk mögött, észreveszi s akkor egész tervünk meghiúsul.

Az Isten megsegített eleinte és az égő falvak vastag füstje elfödött.

Mint mondom, előre nem látott okoknál fogva nagyon elhúzódott menetünk, *Nowa—Wiest* csak akkor értük el, midőn a nap arannyal szegélyezé be a kavargó füstgomolyokat és szelíd pirt festett az ég halványodó boltozatára.

Erősen sötétedett, midőn lőháton csapataim élén a falu kijáratát elhagytuk.

Bizony az éjjel össze kellett magunkat szednünk, hogy a sok rémhír meg ne ingasson!

Koromsötét az éjjel, midőn az egyetlen hídon két hadosztállal kell áthaladnom. A 43. hadosztály, számításom ellenére, nagyon elmaradt.

Előttünk a megvert csapatok visszatóduló csoportjai, rémhírekkel ajkukon, özönlenek rendetlenségben a híd felé; mögöttük s velük megszámlálhatatlan, nyomorúságosan vándorló szegény sebesült. Mind jajgat, hogy meg vagyunk rettenetesen verve, ezredükből alig néhány ember maradt életben, konyháik elvesztek, öt napja nem tudják hol vannak, nem láttak falatot; már alig bírnak menni, oly nagyon elgyengültek az éhségtől.

Szigorúan megparancsolom, hogy az összes visszamenő

embereket, akár ép, akár sebesült, itt a hídnál föl kell tartóztatni, hogy az egészségesek beosztást nyerjenek, a sebesültek pedig csoportonként a segélyhelyekre vezettessenek és ne tévelyegjenek szanaszéjjel, tán napokig, bekötözetlen sebekkel hiába.

Az 1. honvédgyalozezrednek egy őrmestere hangomról nagy örömmel megismer, még békében több évig szolgált alattam. Tüstént munkához lát és nagy eréllyel pár perc alatt egy 270 emberből álló vegyes századot állít össze. Sok aggodás és vergődés után végre megy minden.

Erélyesen meghagyom, hogy a hadosztályok először a kiindulási helyzetbe meneteljenek és csak ott vegyék föl a harsalakat.

Ezen vonal: \triangle 297 (*Horozanna-Wielkától* nyugatra) — *Tatarynow* keleti kijárata — *Koszarki*. A tartalék 12 zászlóalj a vadászlaknál, *Kolodrubytól* 5 kilométerre északra. A tartalék már csak 9-én reggel érhet oda; a többi még éjfél előtt elérte a vonalat, hol ütközeti előőrsök állítottak föl.

Meghagytam, hogy azon esetre, ha az ellenség előbb érne oda, akkor mi valamivel hátrább állunk meg. Én a támadás kezdetéig *Rybolówka* majorban maradok. A támadásra, melyet erőteljes tüzésérgi előkészítés fog megelőzni, én adom ki a parancsot.

A hadtest 4 nehéz — 15 cm. 99/4. M. — tarackot utal ki nekem, melyet *Tatarynow* felé küldök ki, hogy az oroszok szárnyát hosszantozva löhessék. Ezek rendkívül előnyös helyet találtak *Tatarynow*tól délre, teljesen földve, egy kis fenyesben.

Este egyik rémhír üzi a másikat. Sebesültek a leghajmeresztőbb dolgokat beszélnek a föltartóztathatatlanul előnyomuló óriás orosz túlerőről. Az ellenség már a közvetlen előtünk fekvő *Podzwierzyniec* falvát is elfoglalta és ott több mint 1000 sebesültünk az ellenség kezére került. Ismerem az effajta riasztó híreket, melyekből legalább 80 0/0-ot kell levonni, hogy talán az igazság közelébe jussunk. Parancsomat fönntartom!

Lassan éjjelezési helyünk felé megyünk. Itt érnek utól 44-eseim, vígan beszélgetve. Még a koromsötét éjszakában is hangomról megismernek és fészesen tisztelegve menetelnek el mellettem.

Rybolówkán egy még ki nem csévelt kazalra fölmászom, ott egy kis zseblámpásnál fekvé megírom naplómát s egy 69-es bakám által a kazalban részemre vájt barlangba belefekszem, hogy egy picikét, ha lehet, a következő nagy nap eseményei előtt pihenhessek.

A 29. ezrednek egy rettenetesen megtizedelt zászlóaljja, *Bacsilla* alezredessel élén, itt volt s én hadosztályomhoz csatoltam őt.

9-én 1 órakor hajnalban kapom a parancsot, hogy *Fail-Grisler* 6 órakor és én 7 órakor reggel kell, hogy a támadást megkezdjük. Ez pompásan egyezik terveimmal. Intézkedem és vezérkari tisztjeim éjjeli munkája a parancs sürgős kidolgozása.

5 órakor reggel heves ellenséges tüzérségi tűz ébreszt föl, melyre tüstént felel az én tüzérségem.

A dértől fehér a köpenyegem; s a kazal körül kipirult arccal jár *Cseh István* 69-es bakám. Hej, szőke fiam, biztos ott az ezüstös velencei tó sárga nádasa táján járnak gondolataid és révedező tekinteted előtt kis házikód, mint délibáb remeg és becsületes szíved sóvárogva vonz odafelé Pákozdra, a tósori kis fészkebe.

A 43. hadosztály parancsnoka, *Schmiedt* altábornagy, keres engem; a világosszőke bajuszú *Cseh István* halkán jelenti, hogy a kazalon fekszem, mire a tábornok ráförmed, hogy ott csak egy tábornoki köpenyt lát, de nem a főherceget. Nem hiszi, hogy ott pihentem! Ja, nem minden tábornok nőtt a parasztfiúk között fel, mint én! Lemászom fészkemből. *Cseh*-nek finom mosoly fut át arcán! Megértett? Jól értjük mi egymást, az én bakáim meg én. — *Schmiedt*nek tegnapi parancsomat s teendőit még részletesen megmagyarázom. Ma nagy sikerünk lesz! Ő is lelkesen búcsúzik és föladata után indul.

6 óra 20 perckor igen heves géppuska- és gyalogsági tűz meg ágyúzás hallatszik elég közel északi irányból. *Fail-Grisler* támadása ez. Látom az ellenséges srapelverést igen széles vonalban, a hirtelen megjelenő fatális kis fehér felhőcskéket és félreismerhetetlen nyávogását, szurrogását hallom. De bölcs voltam, hogy a kazlon aludtam! Egy ilyen találat s kazlastul elégek! 7 órakor reggel *Holodówka* majorig akarok előrelovagolni, hogy a támadásnál magam is ott legyek.

Vezérkari főnököm, *Vogt* őrnagy, nagyon kér, hogy inkább valamivel később a főtámadó csoporthoz menjünk *Koszarki* felé, hogy annak időszerű és megfelelő támadását, melyet amúgy is magamnak tartottam fön, magam indíthassam el. Igaza van! A főtámadásnál van az én helyem. — Még rövid ideig *Rybolóvkán* maradtam.

7 óra 10 perckor kezdődött tüzérségi előkészítem s nem-sokára géppuskáim és gyalogságom tüze is beleszól; az orosz gyalogság sortüzeit, ösztüzeit hallom és golyóik csiripelve jönnek, fákban és falakban csettenek. — *Le Beau* és *Felix* tábornokok csoportjai harcba léptek.

7 óra 25 perckor veszem *Tersztyánszky* parancsát, hogy okvetlen tartsam magamat, beásva és esetleg védelmi harcra szorítkozva. Nagyon meglep ezen parancs, mert látom és a csatazajból is kiveszem, dandárparancsnokaim is jelentik nekem, hogy *Le Beau* is, *Felix* is 10 zászlóaljukkal és tüzérsegemmel lassan, de egyenletesen haladnak, a helyzetet előnyösen ítélik meg és reménytelinek tartják. A 43. hadosztálynak 7 zászlóalja *Tatarynówtól* délre, a \triangle 285-től ekkor kezdték meg előnyomulásokat *Horozanna-Wielka* irányában, úgy, ahogy megparancsoltam. Az ellenség nagyon erős és mégis, lassan bár, de megszakítás nélkül nyomulunk előre. Az orosz ezen csoportjának balszárnya határozottan a *Horozanna-Wielka*-i kastélynál van, mögötte ezidő szerint erősebb tartalék nincsen megállapítva.

Tartalékom, a 44. ezred és *Horzetzky* tábornoknak egész dandára, 9 erős zászlóaljjal és 5 üteggel az általam megjelölt ponton áll, a *Kozszuszyn-patak* mellett az erdőben és várja parancsomat a támadás megkezdésére, mely oldalba és részben hátba fogja érni az orosz szárnyat. Meggyőződésem szerint nem várt nagyságú eredményre fog vezetni. Úgy vélem, hogy tőlem északra valami baj történt, mely a csoportparancsnokságot ezen intézkedésre bírta. Annál erélyesebben folytatom támadásomat, hogy lehetőleg mentesítsem a többieket.

A csoportparancsnokságnak azt jelentem, hogy habár az ellenség számra sokkal erősebb, mint én, az én támadásom szépen halad és én a legerélyesebben fogom végrehajtani az előbb vett parancs értelmében, mert a döntő átkarolást, mely a mi részünkre nem fog sok vérbe kerülni, három erős ezreddel fogom végrehajtani. Egyszersmind azt is jelentem, hogy most vett értesülés szerint *Karg* altábornagy parancsomat megkapta és *Werbyzen* át északnak szándékozik hadosztályával támadásomhoz csatlakozni. Nézetem azonban az volt, hogy *Karg*nak iránya, *Horozanna-Wielka*, nincs jól megválasztva, mert igen kellemetlenül össze fog az ő csapata keveredni az én amúgy is szorosan egymás mellett előnyomuló hadosztályaimmal; ennél fogva értesítem *Karg*ot, hogy hogyan van csoportosítva támadásom; a kitűzött pont elfoglalására ez teljesen elegendő, ő pedig ne *Horozanna-Wielka*t vegye irányul, hanem *Dobrzanyt* és haladjon párhuzamosan az én támadási irányommal, ezáltal azon ellenséges 3—4 hadosztálynak, melyekkel harcban állok, ő a hátát a legveszélyesebben fenyegetné és visszavonulási vonalukat elvághatja, vagy úgyanyira veszélyeztetni, hogy azok kénytelenek lesznek a leggyorsabban a fatális átkarolás elől kitérni. Így döntő hatása le-

hetne a mi támadásunknak az orosz balszárnyra.

8 óra 30 perckor jelentés *Le Beau*, nemsokára *Felix* és *Schmiedt* tábornoktól, hogy a támadás, habár lassan és veszteségteljesen, de halad és az első orosz állást elfoglaltuk, az ő tüzérségi tüzüket azonban az állásban alig lehet kitartani, mert pontosan ismerik a távolságokat.

Az előállást aránylag könnyen adták át és a tulajdonképeni védőállásba mentek vissza, oda, hol most erős ellenállást fejtenek ki, ugyanekkor elhagyott állásaikat gyilkos gránát-, srapel- és géppuskatűz alá veszik.

Az első állásban kevés gyalogságuk volt. A tulajdonképeni elkeseredett ellenállás csak a 2. vagy 3. állásban kezdődik, mely erősen van megszállva. Ameddig itt harcolnak, addig pár száz lépéssel hátrább a tartalékok új állásokat építenek; ezt magam is láttam.

10 óraker két 32-es baka tizenegy orosz foglyot hoz hozám. Azt mondják, hogy a samari 48. hadosztályhoz tartoznak, ezredeik száma 189., 190., 191., 192. Ez a négy ezred harcol a *Le Beau*-csoport ellen és azt állítják, hogy nemsokára visszaverik támadásomat, mert *Horozanna* és *Rumno* mögött 10 ezredük áll tartalékban, és azután még sok, igen sok fog utánuk jönni.

Velem szemben a 48. hadosztályt *Kornilow* tábornok vezényli.

10 óra 45 perckor lóháton *Koszarki* felé indulok törzsemmel.

Most látom a harcot egész véres keservében és rettentő nagyságában, ide-oda ingadozva. Lelketrázó látvány ez. Szeretett hőseim szuronyrohamra mennek; nem sikerül, visszaverik a kemény oroszok; kétségbeesett elszántsággal kétszer, háromszor rohannak újra, száz és száz vagy sebesülten vagy holtan elesik, végre mégis kézitusában kiverik a zöldeket! Az oroszok futva széjjelugranak és a hátrább lévő állásból friss orosz tömegek örült puska- és géppuskatűzzel söprik végig a támadók sorait és mint a halál kaszái, úgy aratnak aranyos búzámban, szeretett véreimben.

Kevés a tüzérségem hatása, pedig dolgozik, ahogy bír. Ide ötvenszer ennyi tüzérség kellene!

Csak volnának ezekben a sorokban a képviselők, hogy éreznék a maguk bőrén, hogy mit vétettek, midőn nem adtak tüzérséget, mert mindent megobstruáltak.

A hömbölő ágyúharc, s a bőgve, sívítva ide-oda repülő gránátverés fülsiketítő robaja a brisáns-gránátoknak, melyek toronymagasságba vetik fel a földet és porfellegeket kavarnak fel, küzdő vitézeimet betemetve velük.

Sokszor nem lehet a füsttől, góztól és a felkorbácsolt földtől semmit sem látni.

Tetem tetem mellett mozdulatlanul hever, nyögő és jajgató sebesültek kapalódnak a földön, vagy förtelmes sebeiket befogva, törekszenek a segélyhelyet még élve elérni. Folyton maradoznak ki a rohanók soraiból a halottak és sebesültek! Itt nincs megállás, mert az a megsemmisülést jelentené, ezt mindenki tudja és a vitézek újra és újra megrohanják a sok egymás mögött levő orosz állást. Úgy érzem, mintha torkomat vasfogóval szorítanák össze; az Isten vezéreljen és oltalmazzon benneteket dicső hőseim!

Nem csillapszik a küzdelem, ellenkezőleg folyton fokozódik. És ha előbb azt hittem, hogy hevesebb már nem lehet, úgy most mégis megtízszereződött. Déli 12 órakor elérem *Folwart-Koszarkit*.

Lady lovam füleivel játszva, bátran megy s néhány nagy akadályon gyönyörűen ugrik át, a holtakra vigyáz, átlépi és világért sem tenné rájuk lábát. Érti gazdáját, ki e sok ifjú dicső holtat egész lelkéből siratja. Az üvöltő gránátokra és srappelvekre nem ügyel.

Lovaimat a vadászlak mögé állíttatom, hol a fal némileg védi őket a lövedékek ellen.

Egy hatalmas nyárfa mellett egy kis földtöltésre lépek fel, onnét jól tudok tájékozódni, s most a *Tatarynówn*-nál tomboló harcot látom.

Délnek — csupa zöld, a világ legszebb bársonya, — ameddig csak a szem ellát, mindenütt üde zöld erdő! Északra jobbkézt alacsony, fiatalos, balkézt alig hullámos terep, szabad szántóföld, ott örülten dühöng a harc. Közvetlen előttem az elkeseredett tusa, hősök úgy a mieink, mint az ellenség! Utolsó rendelkezésemre álló tüzérségemet, egy tábori tarackos-osztályt és két ágyúsüteget, az én álló helyem közelében állíttattam fel; s elrendelem, hogy az ellenséges ütegeket *Neu-Horozannától* délre — melyek gyalogsági támadásomat már-már megakasztják — lehetőleg megsemmisítsék. A könnyű ütegek a *Tatarynówn*-nál és az erdő csücskében levő orosz gyalogságot lövik és a kellemetlen orosz ütegeket.

Tartalékomat 12 óra 15 perckor délben utasítom: a 44. ezred, 29. ezred (Bacsilla) és a Horzetzky dandára jobbra, lépcsőzetesen az egész 44. ezreddel a jobbszárny mögött átkaroló támadásra az ellenséges balszárny ellen, irány balszárny *Horozanna-Wielka*-i kastély. Ezzel az utolsó kártyámat kijátszottam és Istenben bízva, várom a csata eldőlését.

Isten ítélete! Egész tüzérségem a maximumra fokozza tüzét. Viharzik a tusa. 12 óra 40 perckor délután azt hiszem,

hogy tetőpontját érte el a csata; ezt lehetetlen hosszasan kibírni! A dombon állok és dermedve nézem e förtelmet. Csak úgy özönlenek a sebesültek vissza, mindegyiknek van egy kedves szava hozzám: „Jól megy, édes Fenséges Urunk! verjük az ebadta muszkát!” — „Az Isten velünk van!” Ők azok, akik erőt adnak nekem, ők, az istenáldotta hősök.

2 óraker délután az ellenség egész csoportom előtt visszahúzódik, helyenként vad futásban menekül, de a falvak szegélyén megint ellenállásra telepszik le.

Újabb támadást rendelék el, most már tartalékkal összhangban. Annak átkaroló hatását a legrövidebb időn belül várom.

Tüzérségem leghevesebben lövi céljait. Kitünően dolgozik, akárcsak a nyári jégeső zsenge dohányban. E hatalmas tűzhullám oltalma alatt megint előnyomul vitéz gyalogságom és fölveszi újból a tűzharcot. Most már könnyebben haladnak és nem sokára egy terephullám mögött eltűnnek szemeim elől. És a csata minden szörnyűsége újból megkezdődik.

Látnom kell! Előresietek az erdő széléig, hogy tovább is figyelhessem, hiszen egész lényem velük van, egész létem rajtuk csüng, szeretett fiaimon, kik ott a kis dombon előttem oly iszonyatosan verekszenek. Az erdő sarkán megállok és meghatva nézem az elkeseredett küzdelmet. Valami különös hang üti meg fületem. Valaki egyhangú, bús dalt énekel, közben kínosan hörög s bugyborékol a vére! Pár pillanatnyi kínos hörég után megint a monoton dalt éneklő, mind szomorúbban, elakadozó, gyengülő hangon. Letérdelek, hogy a sűrű bozóttban lássak. Ott, három lépésre tőlem, fekszik a haldokló bosnyák, fejét jobbkezébe támasztja, könyöke a földre van ékelve, szájából habos vér folyik és nehezen kapkod levegő után, ziháló lélekzete vérét szívja be és löki ki. Megint hörögve próbál énekelni! Halotti énekét oly megrázóan zengi! Szemeit kifordítja, de megint visszatérnek és mind szakadozottabban, mind halkabban és érthetelenebbül énekel, már csak ajkai mozognak és hangja a hörégben fullad el. Melléje térdelek, fel akarom támasztani a haldoklót, ő megismer, szomorúan mosolyog rám, balkezét szíve tájára teszi, szemei újból remegve kört írnak le és kifordulva maradnak meg és vastag vércsomók csúsznak ki szájából. Lélekzete hörögve mindjobban kimarad. Ajkai még mozognak — imádkozik, majd hirtelen teljes súlyával nehezedik feje balkaromra. A kihalt szemek újra megjelentek és a habos vérrel telt száj nagyra kinyílik! Vége! Lefektetem a holtat, rettenetesen eltorzult kékes arcát egy zöld gallyal letakarom és visszamegyek főrzsemhez.

Újabb jelentés nincs. Két szép gesztenyefa alatt leülök

uraimmal a hús árnyékon. Ebédet hoznak. Most — és enni! Uraim csodálkozva néznek reám! Hiszen minden fényesen áll! Igen, hála Istennek. De azt az irtóztató, szívszaggató nyomort nem nézték meg velem! A sok ezer sebesült és haldokló hősök nyomorúságos kínjait, akik életükkel váltják meg a győzelmet. Egy híg, hitványul ízetlen levest eszem immel-ámmal. Azalatt, két lépésre mellettem, egy nagy sírt ásnak. Húst is hoznak, gépiesen eszem és 4 halottat hoznak és csendesen a nagy sírba eresztik le. Fölkelek. Ami ennivalót az asztalra tettek részemre, összeszedem és elsietek vele a sebesültekhez az erdőőri lakba.

Tele van, még kint is sok hosszú sorban fekszenek a zöld-séges kertben, a nap forró sugarainak kitéve, sóhajtvá, nyögve kínlódnak. Egy zörgő baltablán is több száz sebesült fekszik és módfelett szenvedve várják, hogy ők is orvosi kezelés alá kerüljenek.

Itt hoznak egy törzstisztet hordágyon. Feje vérrel borítva, hosszú bajsza aludt vértől merev, szájából vastagon folyik a vére. *Achác*, az én derék alezredesem! Az orvos komoran rázza a fejét, — nagyon, nagyon súlyos eset — elvéréss veszélye forog fenn. Bekötözik és én automobilon akarom elküldeni. Nem lehet, nagyon gyenge. Nagynehezen jegyez valamit egy könyvecskébe és egy 32-es altisztnek mutatja, aki fejével bólint: „Meglesz, alezredes Uram!” Mellette térdel tisztiszolgája és keservesen sír: „Utolsó darabka kenyerét is megfelezte velem!” Vigasztalni próbálok a fiút: „Ne sírj fiam, hiszen még meggyógyulhat és csak felizgatod őt!” „Igaz, Fenséges Úr, számár voltam!” *Achác* megismer, összeteszi sárga, vértelen kezéit, aztán ég felé mutat és remegő, szorongatott hangon, alig érthetően mondja: „Az ég áldja meg Fenségedet. Ne tessék oly nagyon előre menni! Tessék, ítélt vagyok én!”

Elbúcsúzom az én sebesültjeimtől, lóra ülök és törzsemmel 4 óra 30 perckor *Tatarynó*wra lovagolok. Ott még a házakból és fákról lövöldöznek. Útközben megdicsérem a könnyű taracokokat, melyek a nehezekkel együtt az oroszoknak oly rettentő tüzéségét, *Horozanna-Wielkatól* nyugatra, két órai küzdelem után elhallgattatták. A holtak között visszavágtatok az úthoz és egy igen nagy csapat orosz fogollyal találkozom, kiket csak öt 69-es bakám kísér; azt mondják az utóbbiak, hogy második támadásom is sikerült és az ellenség északnak és erős csapatai keletnek is visszavonulnak.

Mindjárt gondoltam, hogy hadászati lag egyedül helyes, ha nem hagyja magát *Lemberg*re szorítani, hanem keletnek vonul vissza, hogy további előnyomulásunkat *Lemberg* felé egy nyomással a jobboldalunkba lehetetlenné tegye, vagy

legalább is nagyon veszélyeztesse. Azért kívántam, hogy *Karg* altábornagy távolabb kerüljön kelet felé. Minthogy róla eddig semmi újabbat nem hallottam, úgy vélem, még messze délre maradt, amiért is a mi végleges eredményünk nem lesz olyan tökéletes, mint ahogy reméltem.

A 69-esek hoznak egy orosz géppuskát: „Ezt a Fenséges Úr részére fogtuk el!“ Köszönettel átveszem, még jó hasznát vehetjük majd.

5 óra 10 perckor délután törzsem élén lovagolva áthaladok *Tatarynówon*. Az összes ablakok befalazva, csak lőrések maradtak helyettük, minden gyeptéglával beépítve és földve. A falakban is lőrések láthatók, az oroszok mindent a legaprólékosabban a védelemre rendeztek be. A lakosság mind elmenekült, az utak gránátoktól felszántva, rombolás és halál uralkodik itt egyedül. Egy házból lőnek és az én derék 69-es törzsszázadom háztól-házhoz szalad, hogy a lövöldözőket elfogja. Búgva zuhanik alá egy nehéz orosz gránát a falu északi végébe és tüstént vastag barnás füstgomoly emelkedik s néhány perc alatt több ház lángokban áll. 5 óra 15 perckor a falu keleti végét érem el, ahol nagy csoportokban találok szegény sebesültjeinket a földön heverve.

Innét a dűlőúton *Kolonia Haliczka* felé indulunk.

Megdöbbenve állok meg, nagy tömegben özönlenek vissza csapataim. Mi történt? „Gyülekezni!“ — a parancs! — „De akkor tessék helyben gyülekezni és senki nekem egy tapodtat nem megy tovább vissza.“ Tüstént engedelmeskednek és parancsomra újból rendezkedve, előrenyomulnak. Nincs baj, csak új támadásra akarták sorakoztatni a bosnyákokat.

6 óra tájban, midőn a nap égő fellegek bíboros dunyhái közé pihenni tér s az estalkony varázsa rezeg égen s földön, egy minden eddig tapasztaltat felülmúló gyalogsági harc, örült géppuskatűztől s ágyúzástól kísérvé támad fel. *Tatarynów* egészen kigyulladt, *Rumno*, *Horozanna-Wielka* és amerre csak a szem ellát, minden falu óriás lángokat lövellve, hatalmas füstoszlopokat lélegzik, zsarátnokban haldokolva. Az ég piros felhőzetébe vegyül odafenn a halál lehelete, s a pusztulás párája új felhőket képez. A halál réme vadul hahotázva tarol le mindent ideleln, míg odafönn dicső fényben alszik el a napnak utolsó sugara.

Rumnonál és *Horozannánál* a géppuskatűz soha nem sejtett hevességű. Jelentés is jön, hogy a 32. és 31. hadosztály *Rumnot* és *Horozannát* körülfalta és az oroszok a lángban álló, a mi gránátjaink által csépelte falvakban kétségbeesett ellenállást fejtenek ki, — ez az a rettenetes géppuskatűz.

Erősen sötétedik.

Az nyugtalanít, hogy a tüzelés mind örültebb mérveket ölt.

Előrevágtatok *Palenikire* és *Kruseniecre*, ott a kis major ég és nagy jajgatás hallatszik belülről; a tető bedőlt, s már segíteni nem lehet. Midőn a lóról leszálltam és látom, hogy intézkedni való nincs, az egyik épülethez megyek. Sorban sok korommá égett hulla fekszik.

Gyalog annyira előremegyünk, hogy szabad téren legyünk.

Paleniki és *és Kolonia Haliczka* között, közelebb *Paleniki* hez, egy tarlón telepszünk le.

Az összes falvak magasan lobogó lángok martalékai, még az ég lángvörös, az árnyak táncolnak, akárcsak boszorkánytáncot lejténének és a fegyverek tüze örülten ropog. A lángoló falvak fölött szüntelen villognak a srapnelek. Szegény oroszok, most pokol a jussuk.

Sok ezer hangú hurrá és éljen, aztán megtízszereződik a fegyverek, géppuskák tüze. Akár a kazánban forró víz zöreje. A jó Isten oltalmazza dicső véreimet, szeretett fiaimat. Ekkor jelentik: „Horozanna-Wielka a miénk, több ezer orosz fogoly és rengeteg fegyver a kezünkben. A 44-esek 14, a 69-esek 8 és a 32-esek 7 ágyút zsákmányoltak és a 44. a véstes oldalozó tűz dacára, melyet kelet felől kapott, hősiiesen rohamozott. Négy rohammal foglalta el az ütegeket és keserves viaskodásban újból és újból viaszorítottatva, ismét kierőszakolta végleg a hallatlan hősiességgel küzdő oroszoktól az elkeseredett tusa színhelyének birtokát. Midőn az ágyúk mellett az egész orosz legénység elesett volt, a megmaradt három tiszt töltött és lőtt; dicsőség ezeknek a hős orosz tiszteknek, kik közül kettő elesett és a harmadik sebesülten fogságba esett. Hatszor intézett még szuronyrohamot az orosz gyalogság, hogy az elvesztett ütegeket visszaszerezze, de 44-eseim urai maradtak a helyzetnek.

Éjjeli 11 óra felé lecsillapult a véres küzdelem s kimerülten egy kis buckára hajtám — a tarlón feküdve — fejemet, azzal, hogy tüstént rázzanak fel, ha valami hír jön. A füst közül előpislogó csillagokat néztem; oly félénken néztek le, mintha csak akkor akarnának valóban előbujni, midőn már elesített a tüzelés s elmúlt a rettentő vérontás!

A hideg dacára elaludtam; a nyirkos tarló ruhámon keresztül önté belém a föld halotti hidegségét.

*

Szczerzec, az országút mellett a 44-esek táborában, 1914. szeptember 10.

Hangos lengyel fecsegés ébreszt fel; 12 óra éjjel; egy dzsidás járőr majd hogy rám lovagol. Uraim egy része horkol, egyik cifrán összeszidja a járórt — csak azt hallom: *Co gyelás, ti szatracena hovadu!*“ Éppen elég! Odaszólok: „*Man kann auch streng sein ohne solche Beschimpfungen!*“ — Újra csend, csak egyes lövések; az égen még elsáppadó pír és temérdek csillag! Kutya hideg van!

Egy szép hariton folyton lelketrázón kiabál és hangosan imádkozik: „Jaj Istenem — édes Istenem, jaj, hadd haljak meg!“ Mások kínjukban fennhangon sóhajtoznak.

Fölkelek. A telefondróthba botlom, elesem s a drót elszakad, a távirász felkiált: „*Achtung, Draht!*“ — de már késő, elszakadt.

Oda megyek, ahol jajgatás hallik. A paleniki erdőőri lakban, mely nem égett le, több száz sebesültem fekszik, csak a legsúlyosabbakat hagyták itt, közöttük azt, aki oly szívszaggatóan imádkozik. Súlyos haslövése van és gerincét eltörte a golyó. Rettenetesen szenved. Szép vonásai eltorzulva, a halál már rányomta megmásíthatatlan bélyegét, mely oly rettenetesen hideg és oly félelemteli kifejezést ad a szegény arcnak. A hold fényénél megismer és fájdalmasan sóhajtván utánam nyújtja kezét. Szegény homlokát, mely vizes a hideg verejtéktől, símogatom, míg ő legiszonyosabb kínok között lelkét örök Urának adja vissza. Az ólomsúlyú kezét az elesendesült kebelre teszem és visszamegyek előbbeni fekhelyemhez, hová *Bánfi* huszárom ezalatt szénát hozott és alvózsákomat a nyeregéből lecsatolta.

Piros égen zöldes-sárgán, sápadtan és halálosan csendesen sütt a beteg kinézésű hold a rettenetes küzdelem elpusztított helyére. A közeli és távoli falvak még mind lángolnak s mindegyik egy-egy piros félkör formájú foltot fest az égre. Rettentő kép. Kísértetiesen borzongató, melán bús egy éjjel!

A harevonalakban csend, csak rendes időközökben egy-egy lövés. Az őr jelzi, hogy ébren van.

Horozanna-Wielkanak minden ablaka vörös fényben izzva, a füstbe sugárkévét meresztve, regél az emberiség legborzasztóbb művéről, a háborúról.

Lefekszem, 1 óra reggel! *Bánfi* csendesen lehúzódik. Elaludni nem bírok, fádom is és a haldoklók siránkozását hallom a segélyhelyről s a sebesültek keserves kínlódását. Azután éles kiáltást: „*Halt!* — *ki az?*“ Az én 69-es tábori őrszeimen valaki, úgylátszik, keresztül akar jönni. Felugrom, midőn egy hang kiáltja: „*Orosz ágyút hoztunk Fenséges Urunknak!*“

Odasietek, *Scheuer* hadnagy és derék emberei azon kínlódnak este óta, hogy az első zsákmányolt ágyút nekem el-

hozzák. Meghatva köszönetet mondok és elrendelem, hogy közelünkben lefeküdjének, aludjanak egy kicsit.

Mi is újra lefekszünk, még 2 óra sincs és nagyon hideg van, csillog a dér, 0 fok körül lehet a hőmérséklet. Most elaluszom, de mindúntalan fölélbredek a sebesültek kínos panaszaira.

2 óra 30 perckor jön a paranes: reggel az oroszok üldözését, — kik gyorsan vonulnak vissza — erélyesen folytatni. *Vogttal* megbeszélem a parancsot. Mindenütt erős tartalékokat vonunk ki, különösen a jobb szárny mögé, azután üldözésirány a balszárnnyal *Szczerzec*.

4 óraker már nem bírom ki a hideget és midőn köpönyegemhez nyúlok, érdesen serceg a jegecektől. Fölkelek és pár lépést előre megyek.

Ott a hant, amelyre az este ledőltem. Benne fakereszt, azt este nem vettem észre. Csak két vékony ágból csinált szegényes kis kereszt. A 69-es tábori őrsőt megkérdem, nem tudja-e, hogy micsoda sir ez? „*Kérem, ez a mi kapitány urunk, éppen akkor temettük el, amikor Fenséges Úrunk az este a dombru előrement.*”

Előttem teljesen megszenesedett gyümölcsfák egy leégett, még füstölgő ház körül. Mellette egy leégett szalmakazal, melyet a könnyű reggeli szellő felkavar és fekete szálaít az elégett fák fekete koronáin át pödörinti. Tán a gyászos fákra gyászos hamulombot akar illeszteni, hogy sirassa az emberiség rémséges pusztulását? Egy 69-es, akinek paranesa van, hogy kísérjen, *Kéfél* a neve, velem jön és befordulok a házba, de ő megfogja karomat: „*Nem lesz jó oda bemenni, Fenséges Úram!*” De későn van, már láttam az iszonyatosságot, melytől meg akart óvni gondos bakám. Egymás mellett, a legnagyobb kínban, csikart torzhelyzetben levő megszenesedett halottak, szájuk, mintha torkuk szakadtából ordítának, nagyra tátva, tagjaik a fájdalomtól göresbe húzva, ruháik leégtek róluk s csak a félig megszenesedett meztelen testek sisteregnek fel-puffadva s némelyik gőzölög még. Szörnyű látvány! Az oroszok segélyhelye ez, melyet súlyos sebesültjeikkel hátrahagytak és később az ő tüzéségük gránátjai gyújtották fel e szerencsétlen tanyát.

Még van időm és így sietve a vadászlakba megyek, sebesültjeimhez. Ennivalót és dohányt viszek nekik. Próbálok vigasztalni őket! Bizony, sovány vigasz!

Eppen mikor kijövök, hogy előremenjek, hogy induló üldözésünket vezessem, egy lövés durran mögöttem, elég közel, utána még egy, több, sok és egy óriási gyorstűz támad. Először az erdőben, majd mind közelebb és közelebb jön. Ki-

sietek, hogy törzsszázadomat rajvonalba alakítsam, hogy a hatalmas rajtaütést — mert más nem lehet, olyan irtóztató gyorsúz van most már köröskörül — amennyire lehet, kivédjük. Elkéstem! Törzsem rohan, hanyatt-homlok menekül, a lovak leforduló nyergekkel száguldanak a szélrózsa minden irányába. Az egészséguji kocsik lovai megvadultak és neki az ároknak, a fél hidat leszakítják, a kocsik az árokba fordulnak, szegény sebesültek, kiket éppen felraktak, kiesnek. Ellen-séget nem látok s a tüzelés alább hagy — akkor nagy szurrogással jön fölöttünk át egy orosz repülőgép s kiderül, hogy több hadosztály erre lövöldözött! Itt van la, szégyeljétek magatokat, egy repülőgép miatt ilyen riadalom! Az összes urakat széjjelküldöm a legénységet összegyűjteni. „Gyülekező futólépésben!“ Ezen leverő jelenség benyomása alatt lovamra ülök — Lady nem szaladt el — és *Horozanna-Wielkaba* lovagolok.

Egy 69-es zászlóalj tegnap különösen kitett magáért, még az este *Humieniecig* üldözte az ellenséget. *Farkas* vezérkari alezredes, ki mint „Berichterstatter“ van hozzám beosztva, az éjjel egyedül *Humieniecig* lovagolt — nagyszerű vakmerőség — s ott találta a zászlóaljat.

Vágtában lovagolok! Szelíden hullámos terep, igen széles sekély völgyek és lapos dombhátak jellemzik. Hosszan húzódó, igen enyhén ereszkedő part mentén nyargalok, sok orosz álláson ugratva át, hulla hulla mellett hever, sűrű csoportokban saját és orosz sebesültek még el nem látva, jajgatva, nyögve, haldokolva fekszenek.

Tisztet küldök ki, hogy tüstént hozzon előre egészséguji katonaságot.

Elhagyott orosz ágyúk ásítva állnak holttetemektől környezve, lódögök között. Ruhák, felszerelés és fegyverek, roncsok, véres rongyok rettenetes egyvelege hever a véres földön.

A győzelem! az nagy volt, hiszen halott oroszok ezrei, sebesültek és foglyok osztagokba gyűjtve népesítik a győzelem helyét! *Horozanna-Wielkatól* közvetlen nyugatra, *Neu-Horozanna* déli szegélyén, egy lapos réten áll egy ellenséges ágyú-üteg! Ez „a halottak ütege!“ Sorban az összes ágyúk, részben még töltve is, részben nyitva, némelyik éppen kilöve, holt oroszoktól környezve; egyik halott két kezében egy töltényt tart s a nyitott ágyúra dölve halt meg, a másik a závarzaton lóg szétzúzott fejjel, nem bírta már bezárni lövegét; a harmadik annak farkára bukva fekszik. Egy tiszt széjjelroncsolt keréknek hanyatt dölve halt meg, két lábát vágta a földbe a gránát, kezében járó óra, éppen rá akart nézni. Egy döglött lovon ül a halott lovas, csak oldalra van fektetve mindkettő; amott a másik csak lova nyakára borult s úgy halt meg lovával együtt.

Egy egész fogat már befogva az ágyúba, indulófélben dermedt meg s úgy befogva hever ott egymásra dőlve. Az ágyú s mzdonya összezúzva, páncéljai összerongyolva. Mindenki meghalt! Oly borzasztóan mozdulatlanok és csendesek; rettenetes ez a hős csoport az ő iszonyatosan torz merevségében. Itt állnak holtan, megdermedve, örökre megdicsőülve az oroszok hősei, a halottak ütegei!

Törzsemnek tisztelgést parancsolok s magam is megadom a mártíroknak az utolsó tiszteletet! Az Isten nyugosztalja őket. Győztes csapataim tisztelegve vonulnak el erre s én mélyen meghatva, a legigazibb tisztelettel hajlom meg a hősöknek e halhatatlan csoportja előtt. A rétet, melyen az ütegosztály állott, az én gránátjaim teljesen fölszántották, felforgatták ekrazitbombáim, melyeket nehéztarackjaim rettentő precizitással hánytak ide. Megrázó kép. Requiescant in pace!

Tovább lovagolva, az elhamvadt, még füstölgő *Horozanna-Wielkaba* érünk. Csak a kormos, füstölgő falak állanak még, félig bedőlt fekete gerendákon zsarátnok piroslik és finom, kékes füst emelkedik égfelé. Tyúkók és disznók mászkálnak, kotorászva, illetve turkálva a hamuban. Egy nagy disznó egy félig megszenesedett orosznak tetemét cibálja és csámcsogva eszi. A lombtalan, megszenesedett gyümölcsfákon szomorodva ülnek a házigalambok; ők is elvesztették otthonukat. Nyomasztó a halálos csend, csapataim szótlánul menetelnek át és néznek bátran újabb, tán még nehezebb küzdelmek elé. Szomorú a pusztulásnak e hallgatag képe, melyből gyász, nyomor és szenvedés néz ránk halotti merevségű tekintetével. Bizony, olyan képek, melyeket az ember még halála óráján sem feledhet el.

*Horozanna-Wielka*tól északra a 44. ezredet „tömegben“ pihenve találom, *Felix* tábornok csoportjának tartaléka.

Hadosztályomat következőképen csoportosítottam: 32. ezred, 69. ezred, 3 üteg (10 ágyúezred), *Le Beau* tábornok csoportja, balszárnyával, irány *Szczerzec*, csatlakozást keres a 32. hadosztálynak jobbszárnyához. 3-as bosnyákok és jobbra hátra lépcsőzetesen a 44. ezred, a többi tüzérséggel, *Felix*-dandár, irány *Piaski*, szoros érintkezésben marad *Le Beau*-csoporttal. Tőlem jobbra, de már nem az én parancsnokságom alatt a 43. Landwehr-hadosztály.

9 óraker délelőtt a 281-es magaslaton, *Horozanna-Wielka*tól északra állok és látom az ellenséges srapel-felhőcskéket, úgymint a 43. hadosztály heves ágyútűzét messze délkeletre tőlem. Messze elmaradtak mögöttem, ami nekem jobbszárnyam miatt — mely így nagy veszedelembe kerülhet — kellemtlen, hiszen egészen a levegőben lóg. Szomszédom vissza-

maradása megköveteli, hogy várjak, ami megint az oroszoknak sok időnyereséget jelent, melyet ők művészettel kihasználtnak. Mire utólérjük őket, már orruk hegyéig el lesznek sáncolva.

Tüstént jelentem *Tersztyánszkynak*, hogy parancsa dacára, hogy lehető gyorsan érjem el *Szczerzec—Piaski—Dornfeld* vonalát, kényszerülve vagyok várni, míg *Schmiedt* legalább ágyúlótávolságba jön hozzám. Amint az összeköttetést vele megkapom, tüstént folytatom előnyomulásomat. Egyelőre azonban látom heves srappeltüzét, ha *Mikolajów* felé nézek; azt hiszem, hogy *Demnia* körül küzd valahol. Már küldtem összekötő lovasjárőröket.

A 44. ezredet elveszem *Felixtől* és a *Dmytrzetől* délnyugatra lévő lapostetejű dombon állítom föl, hogy *Tersztyánszky* hadtestének jobbszárnya meglepetések ellen meg legyen óva! Mert kelet felől rendkívül kényes helyzetbe kerülhetnénk. Most érezzük csak, hogy mily jó lett volna, ha jobb szomszédom kívánságom szerint erélyesen északkeleti irányban nyomult volna tegnap előre, hogy az oroszoknak a keleti irányban való visszavonulását megakadályozza, hogy észak felé történő előnyomulásomat ne fenyegetse keletről egy oldaltámadás és ezáltal a tőlünk megkövetelt gyors haladás ne akasztassék meg.

Célunk *Lemberg*re erélyes nyomást gyakorolni, hogy az orosz főerőknek haderőnk balszárnya elleni összpontosítását és csapatainknak innen való elvonását megakadályozzuk. Sajnos, *Karg* teljesen elmaradt és nem vehetett részt csatánkban.

Délelőtt 9 óra után hirtelen jobbszárnyam hátába és éppen felém gyorsan előnyomuló rajvonalak tűnnek szemembe és így a legkínosabb helyzetbe kerülök egész hadosztályommal. Nagy elővigyázatomból dacára 5—6 ellenséges zászlóalj közém és szomszédom közé ékelődött. Több járőrt küldök ki, magam is a domb élére sietek, hogy lássam, tényleg oroszok-e, ahogy jelentik, hogy azután a szükséges ellenintézkedésemet gyorsan még megtehessem.

Végre kiderül, hogy a 43. Landwehr-hadosztálynak osztagai, melyek teljesen irányt tévesztettek.

Magam látok azután a *Mikolajów—Lemberg* úton hatalmas, legalább 10—15 kilométer hosszú porfelhőt; hosszabb megfigyelés után látom, hogy orosz tüzéség az és igen sok szekér-csapatvonat. Van lovasság is és hosszabb gyalogsági oszlop, mely mind *Lemberg* felé menetel. Egyes lovascsapatokat pedig *Mikolajów* felé látok haladni. Éppen kiadom *Felix*nek a parancsot, hogy ezen hosszú oszlopokra kezdje meg tü-

zértségével a tüzelést, midőn már parancs nélkül megtörténik! A hatását igen hamar meglátjuk: ide-oda vágtazás, a gyalogság széjjelfutása jelzi tüzértségem kellemetlen hatását. Pár perc alatt eltűnt a hosszú oszlop és csak az ülepedő porfelhő jelzi hült helyét.

Szemembeötlik egy gyakran fölvilanó éles, vakító fény-sugár, a 44-esek életől nem messze egy fehéröltözötű paraszt, aki fényjeleket ad! Árulás! Tábori csendőreim közül kettőt odaküldök, fogják el az illetőt. Kiderül, hogy egy 15 éves gyerek az, aki egy üres konzervdobozt visz kezében és amint a fiú járva himbálja a kezét, a napon föl-fölvilanik a bádóg! Hány ártatlant ítéltek így el?! Megkönnyebbülten eleresztem a fiút, egy tele konzervdobozt dugva a zsebébe s ő boldogan távozik.

A nap igen forrón tűz, álmos leszek! Csatározás nincs, teljes a csend, csapataim gyorsan nyomulnak előre, anélkül, hogy a legcesekélyebb akadályba ütköznenek.

Egy csomó levágott kukorica fekszik ott a régi orosz üteg-állás mellett, bizton a lovak etetésére vágta le. Ledőlök rá, míg törzsem úgy 200 lépésre tőlem hátrafelé pihen, kissé elalszom, oly jóleső melegen dédelget az őszi nap sugara. Roszszal fekszem és oly útálatos szag is van, nem tudom honnét jön. Odébb fogom a kukoricaszárat vinni, kifordul a gyomrom ettől a mind penetránsabb dögszagtól; már álmomban éreztem ízét s most fölébredek, hogy odébb jobb fekhelyet készítssek magamnak belőle. Nem bírom fölemelni, igen nehéz és visszaesik; utána nézek, hogy mi lehet az. Egy kékesfekete, földuzzadt emberi kezét húzok ki. Egy valószínűleg tegnap reggel elesett orosznak a teteme van a kukoricával befödve. A 189. ezred jelvénye rajta. Borzasztóan néz ki és most tűrhetetlen hullaszag árad ki belőle. Egy gránát fél fejét lecsapta és agyvelején temérdek féreg nyüzsög.

Lóra ülünk és gyors ütemben a humienieci erdő északkeleti csúcsához igyekezünk. Ott *Dáni Balázs* tábornok — ki *Sabácnál* megsebesült volt — jelentkezik nálam és nagy győzelmemhez szívélyesen gratulál. Vele valamit eszem és 1 óra délutántól egy igen beves tüzértségi küzdelmet figyelünk meg, mely jobbszárnyam mögött, messze hátul folyik. Oly messze hátul van, hogy részemről egy további előnyomulás olyan könnyelműség volna, hogy felelősséget nem lehetne érte vállalni. Sajnos, várnom kell, míg erről pontosabbat megtudok, vagy a 43. hadosztály jobbszárnyával is előbbre jut és félig-meddig velem egy magasságba kerül. 3 órakor következett be ez, midőn a hadtestitől parancs jön: Átesoportosítani, a 31. hadosztály *Szczerzec*—*Piaski* vonalába nyomul, 32. hadosztály egy csoporttal előttem, a másikkal mögöttem átrokírozzik az

én jobbszárnyamra Dornfeldre, a 43. hadosztály attól jobbra és a 7. hadtest tölem balra. 5 órakor délután következő csoportosítás által tettem eleget a vett parancsnak: *Le Beau* csoportja: 4 zászlóalj 32. ezred, 3 zászlóalj bosnyák, 3 üteg tüzérség-ő-305-ös magaslat *Szczerzec*től keletre. *Dáni* csoportja: 3 zászlóalj 69. ezred, 4 zászlóalj 44. ezred és a megmaradt tüzérség 2000 lépésre *Piaskitól* délre.

A közben parancsnokságom alá rendelt *Podhoránszky* tábornok csoportja e két csoport közé fog ékeltetni, *Szczerzec*től *Piaskira* fogom küldeni. Egész — vele jött — 11. tábori ágyúezredét *Szczerzec*nél visszahagyja, mely a temető környékén keres magának állást (-ő-305).

Még alig indult meg ez a tüzérség, máris egy 15 cm.-es orosz üteg tűz alá veszi és fogataiban nagy kárt okoz. 5 órakor *Le Beau* csoportja heves ütközetbe elegyedik és a *Szczerzec*től keletre levő magaslat élén egyelőre beássa magát, mert az igen heves orosz tűz miatt csak nagy veszteségekkel bírna kétes eredményt megkísérelni. Igen heves az állóharc is már. Mind a két fél le van kötve és egyik sem bír mozdulni. Reggel majd alapos tüzérségi előkészítés után fogjuk csak a megparancsolt támadást végrehajtani. *Podhoránszky* dandára az oroszoktól szintén erősen megszállott *Piaski* nyugati szegélye előtt megakad és beássa magát, részben délnek kitér *Dáni* felé. *Dáni* egyelőre nem mehet előre, mert jobbszárnya addig, míg *Fail Grisler* nem rokirozott át, nagyon veszélyeztetve van. Be kell várnia, hogy utóbbi tőle jobbról, vele egy magasságba kerüljön. A 43. hadosztály és *Karg* úgy látszik végkép lemaradtak, nincs semminemű hírem felőlük. 6 órakor veszem a jelentést, hogy *Dáni* tábornok előnyomul és az első összeütközésnél sok oroszot ejtett foglyul.

A 44. ezredet a *szczerzeci* útelágazáshoz magamhoz rendeltem, mint hadosztálytartalékot.

*Szczerzec*nek *Rosenberg*től északra lévő része lángokban áll, ez a zsidó negyed, jobban mondva zsidó háromnegyed, melyet az oroszok fölgyújtottak.

En álláspontomat a lanyi és hunienieci út elágazásánál választom. Ott a két út között, egy néhány méter magas dombon egy kereszt áll és onnét egész hadosztályomat közelből áttekinthetem, a harcot jól vezethetem. Itt egy mélyen bevágott út van, hol egész törzsem védett helyet talál lövetés esetében.

A 44-esek is itt táboroznak velem, előttem 15 lépésre két üteg áll. Törzsem egynéhány házba vonul be éjjelre, én szígyenleném megtenni és 44-eseim között a puszta földre terülok le. Soká hallgatom jó tréfákat s egészen víg hangulatba

emelnek a derék fiúk. Egy század és én egy kertben fekszünk és bizony nem egy golyó pottyán csiperegve s koppanva közénk!

Rosenberg, 1914. szeptember 11.

Egész éjjel lassú csatártűz volt a temetőnél, a magaslaton, balkéztőlünk. Nagyon hideg volt; ugyan bunda volt rajtam, de a földön fekvé még azon keresztül is fölfázik az ember.

4 órakor reggel a hadtest parancsa értelmében rendelkezem. Előnyomulás *Lemberg* déli szegélye felé! Hol van még *Lemberg*? hány orosz állás van még addig? Először a 305-ös magaslatot, *Piaskit* és a mellette délre fekvő erdőt kell elfoglalnom. Egyelőre nem is beszélek *Lemberg*ről, elég ha az erősen körülárkolt *Dornfeld*et nevezem meg célul! Erős ellenséges osztagok tartják megszállva és előbb tüzésésem fogja megpuhítani és aztán vesszük csak szuronyroham alá.

Csoportosulásom ehhez: *Le Beau* a *Szczerzec*-i temetőnél 4 zászlóalj 32. ezred és 2 üteg (10. tábori ágyúezred) megfelelő előkészítés után a 305-ös magasságú temetőkápolnától a másik 305-ös magaslaton át a kis erdőcskékhez stb. Erről a VII. hadtest, mely *Le Beautól* balra *Dwór Abrahamoviczen* át nyomul előre, értesítve lett és kérettem, hogy támogassa nehéz támadásomat. A bosnyák ezredet, az egész tüzéséggel és 44-esekkel, *Dáni* csoportjához teszem át, a *Piaskitól* délre fekvő, kelet felé nyúló magaslaton követik a 69. ezredet, a piaski erdőt és *Piaskit* beveszi és aztán észak felé kanyarodva *Le Beauval* összhangzásban folytatja előnyomulását. 6 óra 35 percek között *Le Beau*, hogy az oroszok a 305-ön, *Cerkienna-Goran* arccal nyugat felé igen erős állásban várják támadásunkat és kéri, hogy mind *Dáni*, mind a VII. hadtest oldalozva támogassa őt.

Tüstént fölszólítom erre a VII. hadtestet és saját tüzésésem tűz alá veszi a kérdéses orosz állást.

A bosnyákok eltolása sok időt igényelt, mert földve menekeltek, a terep előnyeiket keresve, a kellemetlen tűzhatást kerülendők. *Dáni* nem várta őket és nélkülök kezdte meg előnyomulását. Földadata *Piaski* és az erdő bevétele után a *Le Beau*-dandárral és a 32. hadosztállyal a legszorosabb kapcsolatban folytatni az előnyomulást. *Piaski* és az erdő elleni támadás azonban csak akkor kezdődhetik, ha a jobb szomszéd *Dornfeld* felé rendelt támadásával az én jobbszárnyammal egy magasságba ért. (A parancsból nem vehető ki világosan, hogy ezt a 32. vagy 43. hadosztály hajtja-e végre? Jelentéseim szerint eddig még a 43. van mellettem.)

Podhoránszky dandára, új parancs szerint, alám rendeltetett. Ez megkönnyíti az intézkedést. *Le Beau* és vezérkari tisztje megsebesült. *Felix* veszi át *Le Beau* dandárát.

Míg a parancsot intézkedésem alapján kidolgozzák, kissé 44-eseim közé vegyülök és beszélgetek velük. Jókedvűek és bakaviceket csinálnak; kérdéseimre frissen és élesen felelnek. Tudom, hogy ők éppen úgy tisztában vannak azzal, hogy ma igen nehéz napjuk lesz, mint én.

Tegnap este nem tudtuk erős állásaiból kiszorítani az oroszot és azóta még jobban kiépítette azokat és még erősbítéseket is kapott. Ő erősödött és bennünket, sajnos, csak veszteségek értek.

5 óraker elmenetelnek a 44-esek az ütközetbe. Aztán a bosnyákok lépnek el előttem frissen, harci kedvvel.

Elöttem a csatatér, egy széles völgy, jobbról szelíd dombor a hosszúkás piaski erdővel, mely a dombon végighúzódik és *Dornfeld*nél a völgybe ereszkedik, túl a völgy végén *Dornfeld* és *Dobrzany*, látom mint hangyákat dolgozni az oroszokat, az erdőt akarják a faluval egy futóárokkaal összekötni. Elrendelem, hogy egy ütegem egynéhány ösztüzet adjon le rájuk. Megtörténik és több orosz fölbukik, a többi pedig a lövészárkoka szalad. Az előttem levő völgy baloldalán az enyhe partnagaslat, az igen hosszú *Piaski* a völgyet kíséri, maga a völgy részben friss zöld, több széles vizes árok, balra tőlem mindjárt *Szczerzec* füstölő romjaiból emelkedik a 305-ös domb, rajta szépen fekvő, még virágos és friss, zöld temető nagy kupolás templommal, előtte egy mélyen bevágott vízmosás szalad le a hegyről, ott egy kis kápolna s a mögött a 11. ágyúezred ütegei. Ez mind egész közel hozzám. A templomtól keletre húzódik a második 305-ös magaslathoz a lapos dombvonulat, a *Podgora-Cerkienna Gora*, ezen látom keresztben a gerinc irányával a 32-eseket igen heves tűzharcban a 305-ön levő oroszokkal, onnét sűrűn jönnek hozzánk az orosz golyók. Géppuskák is nagyon dolgoznak.

Tüzérségem megkezdí előkészítő munkáját, a közvetlen előttem fekvő üteg is. Nemsokára az erdőben, *Piaski*től délre hallom a heves géppuska- és gyalogsági tüzet; ezek az én 69-eseim. Midőn a nálam levő ütegek harmadszor lőnek, hallom a félreismerhetetlen sustorgást, mint jönnek az ellenséges ágyúlövedékek és recsegve szakítják a levegőt a robbanó gránátok. Hej, bizony nagyon közel jött az üteghöz a három első lövés!

Dáninál igen erős puskatűz hallik és egy ágyúlövés sem, pedig külön odatettem tüzérségem kétharmadát, hogy nehéz támadását a tüzérséggel alaposan előkészítsék. Lovast küldök oda, hogy a tüzérségét használja ki a legalaposabban, csak aztán eressze neki a gyalogságot. *Orfandl* főhadnagyot küldöm

el ezzel a parancssal. Az ellenséges tüzéréség leginkább két ütegemet lövi, mely a kápolnánál a vízmosás mögött áll, főképp nehéz brizáncgránátokkal.

Az ágyúk között maradok, míg vágóban el nem indulnak, azután a 4 méter magas dombra megyek, kökereszttemhez, melyet fakerítés környez. A fehérre meszelt, de már régen megszürkült kereszt előtt állítom föl távcsővem és valóban hadosztályom minden emberét látom, az erdőben lévőket kivéve. A -ő- 305-ös magaslaton a templom és temető között is van egy árok, partjai igen meredek, ez felém fut le a dombról. Ebben tőlem 1000 lépésre balra látom a dandár tartalékát feküdni, azt hiszem 1 zászlóalj 32-es. Nem kellems a helyzetük, az ároknak nyugat felé néző partján kell feküdniök, hogy a temetőnél küzdő két ütegemnek szánt orosz tüzéréségi tűz ne okozzon nekik nagy veszteségeket. Igazán a legbensőbb bámulattal és lelkesedéssel nézem ezen 11. ágyúszredbeli két üteg küzdelmét, mint vereti hiába őket a nehéz és könnyű orosz tüzéréség és mint küzdenek ők, hősiességben remekelve. Folyton jönnek a nehéz gránátok és mindegyik vagy bele, vagy közvetlen közelébe vágódik, hős ütegemet sűrű füst- és porfellegekbe burkolva.

Figyelmeztetem törzsemet vitézeim nyugalmára és kötelességtudására e legnagyobb életveszély közepette. Tisztek s legénység mind egyforma hősök.

Visszapillantok. *Le Beau* tábornok felkötött karral, véres ruhákban áll mögöttem. Hála Istennek, csak húslövés; simán átesúszott felsőkarján a golyó.

Jelenti, hogy nem túlerős — néhány zászlóaljból álló — ellenséggel áll szemben, de oly kitűnően el van sáncolva az orosz, hogy gyalogsági tűzzel semmit sem tud elérni; másrészt oly kolosszálisan jól lőnek az oroszok, hogy egy lépést sem tudunk előrehaladni. Már tegnap is nagy vesztesége volt a bosnyákoknak. Ma, minthogy csak 4 zászlóalja maradt — a többit elvettem —, teljesen lehetetlen az ellenséges állásokat elfoglalni.

Ezt tudom és nem is akarom, hogy ott rohamozzanak, nekem más terveim vannak, melyeket nemsokára végrehajtok, akkor magától el fog esni az oroszok templommagaslati állása. A sebesült tábornoknak mutatom a 32-ösöket, mily bámulatos nyugalommal vonulnak a gyilkos orosz gyalogsági tűzben előre. *Le Beau* megy!

Megfigyelem az én derék 32-eseimet, amint a keletibb -ő- 305 felé igen nagy nehézségek között nyomulnak elő. *Piaski* házaiból — jobbról útálatos oldaltűzet kapnak, egyenkint futnak, másznak és kúsznak előre, oly biztos és

nyugodtan véghezvitt előnyomulás ez, akárcsak gyakorlat volna. Minden esatár körül sűrűn poroznak az orosz puska- és géppuskagolyók, különösen ha fölugrik, hogy előrefusson, Isten csodája, ha épen eléri a kiszemelt földözéket. Elrendelem, hogy 4 útegem *Piaski* azon házait, melyből az oroszok lövöldöznek, gránáttűz alá vegye. *Podhoránszky* tábornokot *Dáni* dandára mögé mint hadosztálytartalékot küldöm és *Dá-nin*ak meghagyom, hogy miután tüzérségem *Piaski* lövetését abbahagyja, ő egy csoporttal támadja lehetőleg hátba az ott lévő oroszokat, főfeladatát ez azonban nem alterálhatja.

Közben jelentés érkezik, hogy a VII. hadtestnek velem szomszédos hadosztálya, a 34-ik, igen súlyos küzdelemben van *Szczerectől* északnyugatra, tehát meglehetősen elmaradva és az én segítségemre küldött 7 zászlóalj *Dudr Abrahamoviczen* nem bír túlhaladni, mert nagy túlerejű ellenség támadja őket és éppen csak hogy tartani tudják magukat, támadásról a mi részünkről szó sem lehet.

Felix csoportjától orosz foglyokat hoznak, akik — köztük különösen egy zsidó, azon ígéretem után, hogy nem lesz bántódásuk — azt közlik, hogy tegnap este a megerősített magaslaton (-ő-305 *Piaski*, három ezred) egy orosz dandár volt. Éjjel két hadosztállal erősítették meg itteni csapataikat és még jönnek erősbítések *Lemberg* felől. (?)

Igen hosszú porfellegeket látok a *lemberg*—*mikolajów*-i országúton. Ha csapatok ezek, és nem a vonat szekerei, akkor jóval több mint egy hadosztály jön még errefelé.

Ugyanekkor a 43. hadosztálynak igen erős tüzérségi harcát, szintúgy a *Karg*- (38. honvéd-) hadosztály küzdelmét meszsze hátam mögött hallom. Ezek, sajnos, már lekésnek, vagy egyáltalán nem vehetnek részt ezen nagy orosz erők elleni harcban! Ez nagyon aggaszt! Főképp azért, mert *Dáni* tábornok jelentései szerint ő már harmadszor ment szuronyrohamra az erdőben és óriás veszteségeket szenvedve, visszaverték. A bosnyákok, a 44-esek, 69-esek hiába rohamoztak. Reméli, hogy egy megkerüléssel segíteni tud és megjavítja a helyzetet. Ez a rettenetesen véres *piaski* erdő, mely hasonlít az 1866-i *Swiep*-erdőhöz, alig két kilométer hosszú és 800 lépés széles, sűrű bozót alnövése van a szép magas szálasanak. Ebben az oroszoknak egynéhány igen erősen kiépített támpontjuk van és azok körül 2—3 száz lépés sugarú körben vállmagasságban le van vágva a fa és a fönkök közé döntve. A nagy sűrűség és a keresztül-kasul döntött gallyazat miatt csak igen lassan lehet haladni, jobban mondvá az egyeseknek magukat keresztül kell préselni és ember ember mögött tud csak keresztülhatolni.

Előnyomulásukban csapataim zavartalanul jutottak idáig, de amint a federítő-járőrök csak fejüket ki merésztették a levágott részre dugni, máris fejlvéssel rogytak össze. És midőn a vitézül előnyomuló rajvonal ezt a körletet elérte, minden oldalról alig észrevehető erődítésekéből, melyek még srappelbiztos fejjvédővel is el vannak látva, anélkül, hogy maguk csak egy célzott lövést tehettek volna, vagy tehetnének: kegyetlenül gyilkos géppuska- és gyalogsági kereszttüzet kapnak és még csak nem is sejtetik, hogy honnét jött az. Ezt az erdőt így nem lehet bevenni! Megkerüléssel fogjuk kiemelni az ott teljesen beékelte oroszot.

Míg ez a borzalmas küzdelem dühöngött, a 32-esek bámulatos előnyomulását is figyeltem, melyet dicső hősiességgel hajtottak végre. A legútálatosabb gyalogsági és tüzérségi oldaltűzben mind messzebb előredolgozták magukat! Mélyen megindulva látom számtalan bajtársamat elesni és mégis föltartóztatlanul előbbre és előbbre, terepránctól vízmosásig s vízmosástól egy kis dombig vagy horpadásig haladnak.

8 óra 45 perckor délelőtt láttam az oroszokat, a *Piaskitól* északra lévő dombháton át, rendetlenségben menekülni és a 32-eseket éljenezve utánuk iramodni, majd meg tűzzel üldözni őket.

De *Piaski*, *Dornfeld* és a völgy rétjei *Piaski* és az erdő között tele voltak még ellenséggel.

Egy üteg tűz alá veszi az erdőt, azonban tüstént telefonhír jön: „Tüzet szüntess, a 44. és 69. ezredet a saját tüzérség tüze éri!“ Még csak ez kellene! 11 órakor délelőtt elrendelem, hogy az egész 11. tüzérezred a nevezett réteket, *Piaski* és *Dornfeld* községeit gránát- és srappelltűz alá vegye, szintúgy a 15 cm. nehéz tarackjaim. Megtörténik. Nemsokára látom, hogy *Piaski*ből már nem lőnek az oroszok és a 32-esek kevesebb veszteséget szenvednek, a faluból azonban orosz nem jön ki.

A temető melletti két ütegem össztűzet össztűz után ad le *Dornfeldre*, pedig még mindig a leghatásosabb orosz tüzérségi tűz alatt áll. Minden össztűz után jön az oroszok nehéz gránátverése.

Egy kis kápolna állott még ma reggel alig 20 méterre a középső ágyútól oldalt, az most már egy eltörpült romocska lett. És hőseim küzdenek, mintha csak gyakorlatoznának.

A szejzercei iskolánál sok-sok vitézt látok; mind sebesültek. Egy percre odasietek, hogy köszönetet mondjak azért, hogy hazánkért vérüket ontották. Elmondják nekem, hogy az erdőben rettenetes „lakodalom“ van. A fákon polgári emberek ülnek, akik lövöldöznek, mindenütt rejtett géppuskák vannak, minden lépten orosz erődítések, és pedig mindig úgy,

hogy a miéink két vagy három oldalról kapnak tüzet és már számtalan halottunk és sebesültünk fekszik ott. Sebesültjeim meghatóak lelkes hazafiságukban. Egy 32-es, kinek mellébe hatolt a golyó, midőn részvételin hogyléte felől érdeklődtem, vígan s nevetve válaszol és ingét levetve szemembe mosolyog: „Itt a mellemen ment be, de rajtam nem fog a muszka golyó! Itt — tessék a hátamat megfogni — itt ni! a bőr alatt van a golyó!“ Mutató- és hüvelykujjával fogja a csúcsos golyót, melyet én is megfogtam. A lapocka alatt, közvetlen az epidermisz alatt volt. Miután több mint 400 sebesülttel beszéltem, sietve visszatértem az én keresztemhez.

11 órától kezdve örült tüzelés hallatszik a piaski erdőből. A várakozás kínos órái ezek. Látom enyéimet teljes rendetlenségben kiszaladni, rendeződnek s újból bemennek. Ez a hetedik roham, melyet végrehajtanak. Hiába! Nem megy!

1 óraker délután temérdek oroszot látok az erdőből *Dornfeld* felé menekülni, több mint egy félóráig tart ez a hangya-vándorlás. Parancsomra egész tüzéségem oda összpontosítja legerélyesebb tüzelését. Nagy pusztításokat végez ez a tűz; 10—15 oroszot látok itt is, ott is fölbukni.

Ezalatt 69-es útászaim legnagyobb lelkinyugalommal dolgoznak a piaski völgyben a hidak helyreállításán. *Piaski* lángbaborul, nemsokára *Dornfeld* is kigyullad tüzéségem megsemmisítő hatása alatt s a lobogó lángok az eget nyaldos-sák, míg a barna füstgomolyok sziporkázva lövellnek a magasba. Elsőnek azon házak hamvadtak el, melyekből az oroszok előnyomuló 32-es vitézeimet oly rettenetesen oldalba lötték.

1 óra 45 perckor látom, hogy az oroszok *Piaskitól* keletre új állásokat ásnak: tüzéségemmel lövetem. Amint a lövedékek körülöttek robbannak, elszaladnak.

2 óra 55 perckor értesít a 32. hadosztály, hogy az erdőt *Horbaczetól* keletre elfoglalva, az oroszokat kiverte belőle. Ugyanekkor jön a hadtesttől parancs, hogy az ellenség az egész vonalon visszavonulásban van, a 31. hadosztály, *Podhoránszky* dandára nélkül, *Winiawa—Podsadkiñ* át előtörve, a súlyos küzdelemben lévő 34. hadosztályt mentesítse.

Föltételesen kiadom az ennek megfelelő parancsot — „ha az ellenség ki lesz verve állásaiból“.

Én a hadtestnek jelentettem ugyan, hogy a piaski erdőből megfutamodott az ellenség, de azt nem, hogy az egész vonalon visszavonulna. Ennélfogva kötelességem volt a parancsot a helyzethez mértén módosítani.

3 óraker d. u. jelenti mind a három dandárparancsnok, hogy az ütközet áll; magam is látom és észlelem a nagy he-

vességű tűzharcot. *Felix* jelenti, hogy az oroszok igen kiadósan megerősödtek, sok új csapatuk lépett éppen most harcba, ő képtelen tovább előnyomulni. Alig hogy jelentésem elment, hogy visszaözönlenek az oroszok az erdőből és a hadtestnek a fentemlített parancsa megjött: magam is látom és jelentik is, hogy *Dornfeld*nél és *Piaski* keleti kijáratánál erős új orosz csapatok nyomulnak elő. Ekkor jelenti *Dáni*, hogy most nyolcadszor fog rohamra menni és a 69. kiváló vitézséggel kezdte meg a támadást. Talán most sikerül, hisz' az erdőben e pillanatban igen kevés lehet az orosz, kezdek reménykedni.

Sajnos, a balsikert nemsokára rá magam látom.

Hősök mind, 32., 44., 69. és a bosnyákok! Tetemeik borítják a földet! Megparancsolom *Dánnak*: „Erdőt kiüríteni, sebesülteket összeszedni, azután összes tüzéségem tűz alá veszi azt és további parancsomig lövi!“ *Dáni* telefonon könyörög, hogy ezt ne tegyem, mert több ezer sebesült fekszik ebben a szerencsétlen „halálerdőben“ és lehetetlen most összeszedni őket! Jó, akkor nem lövetjük. Igaza van *Dánnak*, de megbocsájthatatlan hiba volt az első támadás előtt nem lövetni legalább egy órahosszat. Mentségül csak az szolgál, hogy *Schnetzer* ezredes jelentette volt, hogy az erdőt átkutatták a járőrök és nem találtak benne semmit. Egy hamis jelentés milyen katasztrófához vezethet!!!

Elrendelem, hogy a csapatokat, ott ahol vannak, rendbehozzák, kissé ássák be magukat és majd éjjel rajtaütést csinálunk. Ezalatt hír érkezik a 43. hadosztálytól, hogy visszaverték az oroszok s a hátrább elfoglalt állásban is éppen csak hogy még bírja tartani magát, további előnyomulásról szó sem lehet. Éjjélkor tüzéségi tüzet kér a *Popielany*-i erdőre. Jó, meglesz.

A legjobban elővett 44-es zászlóaljat kivonom és magamhoz rendelem, ezt ma már nem ereszttem harcba.

5 órakor délután *Piaski* teljesen a lángok martaléka. Rettenetes látvány s mégis most egészen hidegen hagy.

6 órakor heves tűzharc; a helyzet súlyos. 9 óra 30 perckor este, midőn éppen el akarom hagyni a kereszt melletti állásomat, jön a szóbeli jelentés, hogy *Dáni* és *Podhoránszky* csapatai a 44-esekkel és 69-esekkel a piaski erdőből kiverték az oroszot. A halálerdő a miénk! 1000 orosz foglyot ejtettek ott. Most még egy szót a kápolna mellett állott két hős 11. tüzer ezredbeli ütegről: 4 óra 30 perctől reggel egész este 6 óráig igen sok célra tüzelt kiváló eredménnyel, anélkül, hogy az erkölcsileg megrázó ellenséges nehéz tüzéség tüze ellen még csak próbát tehetett volna, hogy védekezzen, minthogy azok a mi hordtávolságunkon messze túl állottak. Az oroszok kitü-

nően lőttek, de nem volt szerencsájük, mert egész eredményük 15 és fél órai tüzelés után, midőn a legtöbb lövésük közvetlen ágyúim körül robbant, egy telitalálat volt, mely egy ágyút félíg tönkretett és egy emberünket könnyen megsebzett. És egy második gurulat, mely két lovat agyonvágott.

Rosenbergben egy földszintes ház erkélyének kövezetén, 44-eseim és 69-eseimtől környezve, lefeküdtem. 12 óra 30 perckor mozgás; fölébredek, hívnak! fölugrom. 2 óra reggel a hadtest elrendelte volt az általános rajtaütést; ez rendben van! És most? „A 3. hadseregnél beállott balszerencse miatt általános visszavonulás.“ Na csak ez kellett még. Hogy ezt meg kellett élnem! És a temérdek sebesült az erdőben?

Rudki, szeptember 12.

Tegnap egy kis jelenetet felejtettem el följegyezni és így utólag teszem ezt, mert jellemzi vitézeimet. Messziről, a piaski erdőtől kezdve, láttam egy bakámat közeledni. Éppen alkonyodott és az erdő körül halványan rózsaszínű pára telepedett a földre. Tán a sok dicső hősvérnek párája, mely az Egek Urához száll, hogy krisztusi szenvedések engesztelő áldozata tömjéneként vegye körül az örök Isten trónját? Ebben a párában fut valaki, majd fölbukik; golyó járta át húséges szívét? Szorongó lélekkel nézem — vagy 5 percig meg se mozdul — halott szegény. Már el akarom fordítani tekintetemet, midőn két karját hirtelen maga alá kapja, fölugrik s nekiiramodva fut, ahogy csak lábai bírják; vagy 150 lépésre megint elvágódik; ez vagy ötször ismétlődik; ekkor látom, hogy a vizesárokba ugrik; nagy locsanás és eltűnt. Legalább egy negyedóra múlik el és többet nem látom őt. Lihegve fut az úton egy baka felém, följön a kerek dombocskára, tiszteleg és kifulladásra jelentkezik: „*Meldi gehorzamsz, jelentést hoztam a 44-esektől, hogy az ide rendelt batajon egy félóra múlva itt lesz és Dáni tábornok úrtól ezt az írott jelentést hoztam.*“ — Köszönöm, fiam. Ugy-e te futottál az erdőtől a vizesárokig, néhányszor levágódva s aztán az árokban jöttél tovább? bizony nagyon csipegett a golyó? — „Igenis, nagyon lőttek a muszkák!“ — „Na hál' Istennek, hogy épen jöttél ide!“ — „Meldi gehorzamsz, meg vagyok löve, még az erdő szélén kaptam a lövést, combomat érte!“ — „Bekötöztek?“ — „Nem!“ A jelentést elolvastam, nem tartalmaz olyasvalamit, hogy intézkednem kellene. Vele megyek a segélyhelyre, útközben kikérdezem; szegény fiú, szülei Pécssett élnek. Látom, nehezen jár s igen sápadt. El fog ájulni: „fiam, kapaszkodjál a karomba, rosszul vagy!“ Nem felel; átfogom derekát és összeroskad. Óvatosan a földre fektetem. Hívok orvost és velük megyek, amint fölviszik.

Levetik véres, vizes ruháját. Jobb combja keresztüllöve, de csontot nem ért a golyó, hanem nagy vérvesztesége volt, úgy hogy gyógyulása sokáig fog tartani.

Mellette maradok és fejére teszem kezemet, míg bekötik súlyos sebét. „Isten fizesse meg hősi magadviseletét, headlak a nagy vitézségi éremre! Az Isten áldjon meg!” Mélyen meghatva távoztam.

Midőn ma, egy álmatlan éjszaka után, harmattól vizes széna-fekelyemet elhagytam, nem lévén intézkednivalóm, egyedül sétáltam az úton, mely innét *Szczerzectől Komarnóra* vezet. Még alig kezdett szürkülni s én az úton állok, hogy szeretett vitéz csapataimat lássam.

Parancsaimat már régen kiadtam. A 32. ezred és egy zászlóalj 44-es marad a kápolnahegyen és *Piaskitól* délre; ott föltartóztatják az ellenséget, míg minden csapatom *Szczerzect* és a *Szczererek* vizét átlépte, miután a 32. ezrednek két zászlóalja mint utóvéd marad hátra. *Podhoránszky* tábornok a *Komarnotól* keletre levő magaslatokig előre megy dandárával, ott egy már előkészített állást megszáll és keresztülvonulásunk után a 31. hadosztálynak átkelését a *Wereszycan* mint utóvéd födi, az előbb visszahagyott 32. zászlóalj itt csatlakozik hadosztályomhoz. — További parancs ott adatik ki. Egyedül, búsulva állottam az országúton és félhomályban sötétellik előttem a dombon a temető és a piaski erdő rémképe, ez a bús hely, mely megszámlálhatatlan sok hősnek sírja lett. Ott nyugszanak szeretett fiaim tetemei temetetlenül. Fájdalmas ez a csendes őszi táj, amint a lelapult sűrű reggeli ködből hallgatagon emelkedik ki a „halálerdő“ gyászosan sötét árnya! Oly komor e fenyves, e temető, hol virulókorú vitézeim holtan hevernek; vagy elhagyatottan, vigasztaló szó nélkül, csak holtaktól környezve vívódnak keservesen a hideg halállal. Istenem, mily iszonyatos volt tegnapi „győzelmünk!“ — és hiábaváló! Én nekem sokkal borzasztóbb lett ez, mint azoknak a szegényeknek, kik az erdőben dermedtek meg, kiknek szegény szemüket senki sem nyomja le szeretettel! Bár feküdnék én is köztük!

A nap ritkaszép, vérespírú égen mosolyogva kel fel. Fölseges őszi nap meleg lehelletével ébreszti a komor tájat! Engem is vigasztalni akarsz, te aranyos sugár?

Csapataim feszesen tisztelegve menetelnek el mellett, de igen nagy fáradtság látszik meg rajtuk. Hány ismerős arcot nem látok többé! Ott, abban az iszonyú erdőben eltorzulva, üveges szemmel várják, hogy a hideg föld boruljon rájuk. — Sírní tudnék most, hogy az apróra fogyott lét-

számot látom. Mi lett szeretett büszke hadosztályomból! A 44-esek elmenetelve lelkesen éljeneznek.

Egész akarat erőmbe kerül, hogy önuralmamot megtartsam.

Azután hosszú sorokban jönnek a sebesültek, fáradtan, kimerülten és kínosan vánszorognak szegénykék: „Otthagynának, hogy a muszka kezeljen, hát utolsó erőnkkel elvánszorogunk!” A legborzasztóbb szemrehányás ez látszólag! De valójában nem az, csak nem akarnak orosz kézre kerülni. A hadtest elrendelte volt, hogy a súlyos sebesültek egy orvossal a muszkáknak átadandók. Megállítom a tüzéséget, vonatot, a hadihíd-kocsikat és fölsegítem az egészséges legénységgel a sebesülteket; szegények oly szépen megható szavakkal köszönik meg.

Egy 44-es káplár jön — hej! ez *Sárközi József*, ki köpenyegét fejem alá tette *Klenáknál*, egyike az elsőknak, ki orosz ágyúra vetette magát *Tatarynównál*. A balsorsú piaski erdőből jön, egész éjjel keresgélve ment és panaszkodik: „A pantallósok (Landwehr), azok szaladtak el és magukkal rántották a miénket és egy ilyen pimasz szúrta át a lábamat bajonettel!” Egy kocsira ültetem fel, azután lehetőleg a többieknek segídekem, hisz’ olyan sokan szorulnak segítségre. — 7 óra 30 perccor tüzéségem az út két oldalán állásba megy *Huminiectől* keletre, és midőn látjuk, hogy az oroszok a szerzeci temetőnél állásainkat megszállják, megnyitjuk a tüzet.

Míg én az általam már előre megjósolt szomorú tapasztalatokon töröm a fejemet és mi *Huminiecen* átvonulunk, óriás gyalogsági tűz támad, a vonat szekerei vágtságban indulnak és egymásba hajtanak. Gorombán összeszidom őket, hogy rendben hajtsanak és ne legyenek gyávák. Megint csak egy orosz repülőgép síklik át fölöttünk; erre lőtt a gyalogság. Utóvédem 11 óráig maradt a helyén; az oroszok a szerzeci temetőnél nem mennek tovább; tüzéségem elhallgatott.

Most vágtságban előrelovagolok lovászzommal *Komaruchlopyra*, ahol *Tersztyánszkynál* jelentkezem, aki egészen elérzékenyülve és nála eddig nem tapasztalt melegséggel gratulál az óriási és célját teljesen elért nagy győzelemhez, melyet hős csapataimmal arattam; — 6000 orosz foglyot és 40 ágyút szállítottunk be! Fájdalmas érzéssel szívemben köszönöm meg üdvkívánatait és azután a most beállott zuhogó esőben csapataimhoz lovagolok, melyek a *Romanówka* felé vezető út mentén pihenve gyülekeznek. Jéghideg vihar korbácsolja arcunkba a sűrű esőt. Ott áll az annyira megtizedelt hős 44-ik ezred és viharosan üdvözl engem.

Ott, míg valamit eszünk, két teljesen kiéhezett 32-es jön,

akik állítólag nyolc nap óta nem ettek semmit, azaz úgyszólván semmit. Egyik ájultan esett össze. Az én menázsimból adok nekik levest és húst.

*Vogt*tal autóra ülök és *Romanóvkara* megyünk. Igen sáros úton felfordult és összetörött szekerek között csúszkálunk. A nyomorult falvacskában minden tele van és nincs egy árva lyuk, ahol a zuhogó eső elől meghúzódhatnánk; másrészt nem akarok csapatokat a vízbe kergetni. A hadtestnek telefonálok, hogy *Rudkára* megyek, ahol amúgy is hadosztályom egy része éjjelezik. Beleegyeznek és oda hajtunk. Ez azonban nem olyan egyszerű, mert előttünk hat hadosztály menetel teljes vonatával. Már most is teljesen el vannak rekedve és alig tudunk keresztüljutni.

Rudki, szeptember 13.

Egész éjjel zuhog az eső és jéghideg szélvész dühöng. 5 órakor reggel menetkészen kimegyek; úgy volt, hogy *Samborba* menetelek ma. Teljes lehetetlenség, mert az úton négy sorban megrekedt nehezen megterhelt vonatszekerek, közöttük egyenként átbujkáló gyalogság; végleg eldugult az út.

Leírhatatlan a zűrzavar és fejtelenség. A négy és öt sorba egymás mellé szorult és egymásba akadtt kocsik se előre se hátra nem bírnak menni. Valamennyibe hátul az utánuk jövő kocsik rúdja beleszaladt; sok helyütt a rudak beleakadtak. Minden elképzelhető ezredhez tartozó gyalogság egyenként, rajokban és századokban keresik kötelékeiket; mindegyik kérdez, hogy merre van ezrede, hadosztálya. Hol van a XI., a VII., hol a XII., hol a XIV. hadtest, hol a 43. Landwehr-hadosztály, hol a 101., a 102., a 61. gyalogezred és a jó Isten tudja, hogy még mi.

Utóvédemnek, *Felix* tábornok a 32. ezreddel és két üteggel, parancsot küldök, hogy a szomszédos utóvédekkel együtt további parancsig mostani helyükben ki kell tartaniok és minden orosz támadást okvetlen föl kell tartóztatniok. *Felix* jelenti, hogy egyelőre csak egyes kozák szofnyák próbálnak zavarni.

Én *Remitz* és gróf *Belrupt* vezérkari századosokkal az ut-elágazásnál állok és a szekereket rendezzük, hogy csak két oszlopban meneteljenek és így további megrekedések ne forduljanak elő. Kínos föladat, főképp azzal a tudattal, hogy minden pillanatban erélyesen támadhat az ellenség és hogy akkor egy többé jóvá nem tehető, megsemmisüléssel egyenlő katasztrófa elkerülhetetlen.

Délután a hadtestparancsnokság *Samborba* költözött

innen és nekem adja át a további rendezést és a visszavonulás megvédését, mint rendesen, ha valami rosszul megy.

Áadták a 31. hadosztályon kívül a három utóvéd parancsnokságát. — Ezekhez — melyek északon a 33. gyalogezredből, középen az én utóvédem és délre egész a Dnyeszterig *Perneczky* tábornok dandárából állanak — azt a határozott parancsot küldöm, hogy mostani helyükön ássák be magukat és minden körülmények között okvetlenül tartsanak ki és minden támadást védjenek ki.

Beáll az este és az éjjel, a legcsekélyebb kilátás nélkül arra, hogy tovább menetelhetnénk. Hat hadosztálynak muszáj teljesen összekavart vonataikkal ezen az egy, teljesen kijárt, mondhatnám fölszántott, feneketlen úton egymás mögött a legnagyobb sietségben elvonulnia és csak azután kezdhetem meg saját hadosztályommal és utóvédeimmel a további visszavonulást.

Sambor, szeptember 14.

Egész éjjel kint állok és rendezem a mindig összegabalyodó csapatokat és vonatokat. Mindenki teljesen kimerült; én is alig bírok már állani. Reggel a belvárosba megyek, ahol az összes telefonok összefutnak és ott találok *Vogt* őrnagyot a legnagyobb munkában és kétségbeesésben. Semmi se jó; minden fölmondja a szolgálatát a tökéletes kimerültség miatt.

10 óra 30 perckor délelőtt jelentik, hogy az oroszok kisebb támadásokat kísérelnek meg, de tüzéségi és gyalogsági tüzem föltartóztatta őket. Az oroszok oldalozó tüzéségi tüze az én — most már a bosnyákokkal is megerősített — utóvédemnek igen kellemetlen. Ennek folytán könnyű tarackjaimat is kiküldöm az orosz tűz ellensúlyozására. Délután 2 óraker eszünk valamit. Egyszerre bejön egy ezredes ezredparancsnok és jelenti, hogy újabb parancs híján ezredével az utóvédállást elhagyta és bevonult ide. A mennydörgős mennykövét neki, mintha vipera mart volna meg, úgy fölugrom és ráívallok: „Azt a parancsot kapta, hogy utóvédjével a visszavonulást a 31. hadosztály utóvédjével, melyet lát és mellyel összekötetésben kell lennie, egyetértően és egybehangzón kezdje csak meg. Meg volt mondva, hogy *előreláthatólag* 11 óra 30 perckor fog kezdődni. Látta-e, vagy jelentették-e Önnek, hogy a 31. hadosztály utóvédje visszavonul?” — „Nem, az áll!” — „Tehát nem cselekedett vele egyetértésben és egybehangzón! Hátra arc és tüstént helyére visszamenetel csapatával! Tüstént! Megértette?!“ — Megindul, de aztán visszafordul, mintha újra beszélni akarna. Ezt nem tűrhetem! — „Ezredes Úr,

egy szót se többet, tüstént elmenetelni!“ — Már jön is az ő minősíthetetlen magaviseletének következményeiről a fatális jelentés: „Utóvédem északról oldalba támadva, igen érzékeny veszteségeket szenved és már aligha fogja állásait tovább tartani.“ — „Riadó az egész 31. hadosztálynak. Rögtön megkezdeni a visszavonulást Samborra! Utóvéd 4 óra 30 perccig délután okvetlenül kitart!“

Ugyanekkor jelentették, hogy a délen levő utóvéddandár visszavonul. Ez homlokegyenest ellenkezik a parancsossal. Lovasságomat a Dnyeszter átjáróihoz előre küldöm *Dolobóra*, hogy északra a vasúti és a *koniuszki—siemianowszkiei* hidakat megszállják és ott még erőszak árán is rendet csináljanak és a megrekedt vonatszekerek és csapatok elvonulását a legnagyobb eréllyel elősegítsék és rendezve meggyorsítsák.

Miután mindent rendbehoztunk, elpakoltunk és meggyőződtem arról, hogy az összes vonatok és csapatok elhagyták *Rudkit*, automobilra ülök, hogy előre hajtva, a *koniuszki—siemianowszkiei* hídnál törzsemmel magam rendezem az elvonulást és főképpen a nem engedelmeskedő magasabb parancsnokságokkal szemben a legerélyesebben fölléphessek magam is. A teljesen fölzott feneketlen úton rettenetesen lassan haladunk, fölborult és összetörött szekerek között bujkálva, hol a kocsisok szitkozódva fáradoznak kocsijuk rendbehozatalán. Úton-útfélén a sárban elakadt kocsik, fekvő lovak, az utat elzáró összeakadt vehikulumok, saraglyák, összetorlódott számtalan fogatok. Alig lehet itt haladni. Tiszteket rendezek mindenhová a rend fenntartására ebben a rettentő kavarodásban. Amellett zuhog az eső és a sár mind feneketlenebb lesz.

A *Dnyeszter* hídján átküldöm automobilomat és a keleti oldalon magam veszem a rendezést kezembe. Az összes átjárókat a robbantásra előkészíttetem; a vasúti hidat is. Száz és száz parasztszekér áll itt az úton és eltorlaszolja az átjárást, zsúfolva vannak menekülő zsidókkal, akik Magyarország felé iparkodnak. Sírnak, jajgatnak, kiabálnak, könyörögnek, hogy eresszem át őket a hídon. Irtóztató zsibaj, láрма, mind engem ostromolnak. A kötelesség az első. „Keiner darf mir in die Nähe der Brücke! Der es versucht, wird erschossen!“ Sikoltozva távoznak s én szuronyos örökkel lekisértetem: „Alle Zivilfuhren an den Fluss neben der Brücke, dort warten bis alle Truppen vorüber sind, dann bleiben Wachen dort und ich lasse noch 2 Stunden Zeit zum abfahren der Flüchtlinge!“ Azután majd 200 kiló ekrasit légbeveti a hidat.

Az özönlő hideg esőben, dideregve állok a hídnál és meleg szívből jövő szavakat mondok arra menetelő esapataimnak,

hogy biztassam szegényeket! Alig bírnak már menni; meggörnyedve csoszognak; tökéletesen ki vannak merülve; erejük végleg kifogyott.

Borzasztó egy nap, sír az ég, sír a lelkem, ha délceg vitézeimet ily nyomorultul kell látnom! Szegény fiacskáim, mi lett belőletek? Akaraterejük is megtörött! Pedig még mi minden vár ránk? Jobb talán, ha nem sejtjük.

Itt jön a 44. ezred vontatva, megrögyöttan, kimerülten. „Föl a főt fiacskáim és előre. Én itt maradok és mint utolsó hagyom el a hídfőt, mielőtt föl lesz robbantva!“ Eljennel felelnek és összekapják magukat, iparkodnak vidáman haladni. Hallom, amint egy gyerek mondja, ismerem Duics Pál, vitéz legény: „Csak kilépni gyerekek, a főherceg megmutatta nekünk, hogy nincs csokoládéból a magyar, hogy elázzék!“ Egy szép fekete szemű, fekete hajú szál legény feszesen tiszteleg s szeme mosolyog. „Hogy vagy fiacskám Varga?“ — „Nagyon jól, köszönöm, csak meglazult egy kissé az istráng a szekeremben, de csomót köt rá az öröm, hogy a Fenséges Úr megismert!“ „Csak megismerem vitéz örömet, ki testével földött *Sabácon*?“ — „Ha földhetném holtomig, akkor boldog volnék!“ — „Fenséges Úr! Én voltam az elsők között az orosz ágyúknál e hó 9-én!“ — „Az tudtam fiam! Megkapod érte a nagy ezüst vitézségi érmet!“ — Tovább megy — látom-e valaha még?

Órák múlnak. Két példányban parancsot írok, hogy *Schauer* százados zászlóalja (44.) *Babina-Kaiserdorf* vonalában, mint utóvéd beássa magát és további parancsig ott marad. 8 óraker este éri el az utóvéd a hidat. Két beteget hoztak hordágyon oda, mind a kettő a 10. ágyúezredből van. Elöttem hal meg mind a kettő! Ez csak kolera lehet; ilyen rettenetesen heves lefolyású hasmenés és hányás; egy óra alatt halt meg mind a kettő; görcsbe húzott tagok, elkékült arc. Csak nem üti föl fejét a rémeknek réme?

Elment az utóvéd s most eleresztem a menekülőket, azután parancsot adok az utászoknak, hogy robbantsák föl a hidat. Északon, majd délen óriás dörrenés; megsemmisültek a hidak, csak ez áll még! Az utolsó kocsi után egy recsenő robaj és a híd a vízbe zuhan. A túloldalon pedig néhány kis villanás. Az első orosz járőr lőtt ránk. Felülök az automobilra velem *Vogt* őrnagy és *Riegel* százados és *Sambor* felé indulunk. *Sambor* innét 16 kilométer. Mint a rossz álom, olyan volt ez az út; borzasztóbbat alig lehet elképzelni. Csapatok, vonat, menekülők kocsin s gyalog széjjelválaszthatatlan egyvelegbe összepréselve, a méteres sárban és dühöngő viharban, mely vadán korlácsolja a csapkodó lepedőkben hulló óriás esőt.

A legénység százával eldőli és a vízben elalszik, a hátul jö-

vők verik föl, hogy tovább vánszorogjanak. Számptalan kocsi áll, vagy egymásba hajtanak, mert a kiéhezett és kimerült kocsisok alszanak. Menekülők, férfiak, asszonyok, gyerekek vékony ruhába öltözve, mely húsukhoz tapad, gázolnak, fejükön nincs kalap, ökröket, teheneket vezetnek, sirnak, jajgatnak, kiabálnak vagy rikácsolnak. Óra hosszat elakadunk ismételten, mert teljesen eldugult az út. A szegény katonák neki dőlnek kimerülten automobilomnak, elalszanak és a sárba rognak le. Mellettem horkol *Vogt*, elől *Riegel*, a soffőr meg a fogfájástól gyötörve nyújtja magát. Én nem alszom, nem is tudnék aludni, annyira meggyötört állapotban vagyok és annyira ingerült, hogy azáltal próbálok lelki megnyugvást találni, hogy szegény katonáimon amennyire bírok, segítek. Ha kocsimhoz dől megfogom kezét és fölébresszem, ami enivaló tartalékom van, azt kiosztom. *Vogt*, aki oly éhes szokott lenni, majd nézni fog, ha üresen leli kosarunkat és én akkor egy jót nevetek majd. Magam is ki vagyok merülve, alig bírok mozdulni és irgalmatlanul fázom.

4 óra 30 perckor reggel végleg elakadok, mert kiégett a gépen valami és végleg fölmondja a szolgálatot.

Hát ha nem megy másképp, a felhőszakadásban és viharban, mely irgalmatlanul dühöng, gyalog folytatom útam. *Samborba* még sötéttel érek be; nincs kvártélycsináló; háztól-házhoz vánszorogok. *Vogt* is, *Riegel* is lemaradt; egész egyedül vagyok. Végre egy utcasarkon összeütközöm *Bánfi*val! Hál' Istennek! Ó egy nagy, teljesen elhagyott házba vezet, ahol asztalterítővel csinált ágyat nekem. Levetközöm és tüstént elalszom hat órakor reggel. Ólmos, nehéz álomba merülök.

És tovább folytatódik a visszavonulás a Kárpátokon át Homonnára s az erőltetett menetek meg a kolera pusztítják szegény vitéz csapatainkat.

József,
kir. herceg, tábornagy.